

ARGUS

Koning probeert hotdog en vraagt om meer. 24

Stemhokjesgeest

Durf jij de toekomst aan? 10

Jokkebrok

Van de prins wél kwaad. 2

Loevendie

Van slangenbezweerder tot componist. 16

Naamloos zingen
Koningin van het levenslied op de barricade. 8

Villa Laret

Anne Frank in het huis van Nietzsche

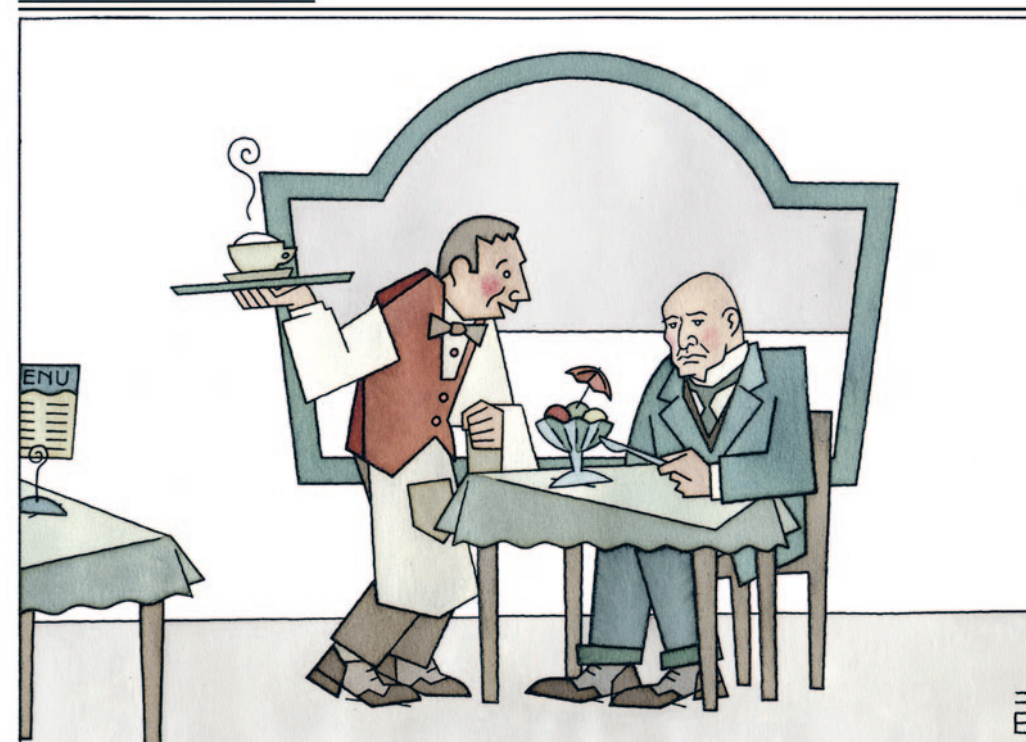
14

Stichtstraat

Spelen met een officierspet. 18

MICHIEL MIJDEVELD

"WAT LIJKT U SPREKEND OP MUSSOLINI!"

Dierenrechten

Singer steunt Ouwehand. 5

Varken Stalhouder haakt af. 7

Koe Flora had stevig uiertje. 21

Zeg maar Stopwoord met voorbehoud. 3

Rolex Uurwerk met geheimen. 4

Bloot Letters zonder kleren. 6

Cockpit De geur van kerosine. 12

Duivenpost Indringer met losse veertjes. 13

Koppeltekens De toiletwijzer als blikvanger. 20

Così fan tutte De frivole Mozart. 22

Nature Boy De eerste hippie. 23

Melitta Koffie uit een kinderkopje. 24

Binnenbanden

Ons huis wordt bij elkaar gehouden door binnenbanden van oude fietsen. Sinds november wonen we in een klushuis. En aangezien we nog altijd geen bouwvergunning gekregen hebben van de gemeente, krijgen de seizoenen steeds meer grip op ons huis. Zo regent het nu met enige regelmaat in de keuken en in de garage. In de leesstoel bij het raam voel je de wind haast eerder dan buiten, en nu de nachten kouder worden... enfin, u snapt het.

Mijn schoonvader is van het kaliber: waarom iemand bellen als je het ook zelf kunt doen? Hij bouwde ooit zelf een huis, dus recht van spreken heeft hij zeker. En nu de helft van het huis ergens in de toekomst toch tegen de vlakte gaat, mogen oplossingen zeker geen geld kosten.

Ik weet dat van mijn schoonvader. Die vindt de dingen vlug te duur. Voor de prijs van een cappuccino op het terras koopt hij echt veel liever een pak koffie bij de Aldi. En ordinaire zoute pinda's moet je niet bij de notenspecialzaak kopen. Zodra iets in zijn ogen te veel geld kost, beleeft hij er geen lol meer aan.

En zo kwamen de binnenbanden ons huis binnen. Misschien waren ze over van de vele fietsen die hij zelf repareerde. Maar ik verdenk hem er ook van dat hij ze gevraagd heeft bij de fietsenma-

ker. Hij heeft er namelijk buiten-gewoon veel. Handig, want je kunt er alles mee.

Zo hangt ons zonnescherm vast met zo'n ding en is er aan de lekke dakgoot een extra goot bevestigd met het zwarte rubber. In de garage hangt de lange ladder vast aan het plafond met, jawel, vier binnenbanden.

Soms ontdek ik de banden bij toeval. Zo lag er laatst op de slaapkamervloer een stuk band. "Van mijn vader," zei mijn man

MIJKE

schouderophalend. "Het bed piepte, dus op de hoeken zit nu een binnenband."

Straks, als we het huis gaan strippen, zal ik ze allemaal wel tegenkomen, de gratis oplossingen van mijn schoonvader. En ik weet dat het later herinneringen zullen zijn. Anekdotes van een man die bijna alles te duur vond.

Of eigenlijk: een man die met afgedankte banden ervoor zorgde dat het hier in huis toch enigszins comfortabel bleef. En gezien de toestand van ons huis is dat een wonder te noemen.

MIJKE POL

Boetes

De kern van de tirade van Germ Kemper tegen de voorgenomen verhoging van de boetes voor verkeersovertredingen is dat de inkomsten uit boetes nodig zouden zijn voor de begroting van het ministerie. Dat berust op een misverstand. Sinds 2017 komen de inkomsten uit boetes niet meer ten gunste van het ministerie van Justitie, maar vallen ze in de rijkskas. Meer of minder of hoger of lager boetes maken voor de begroting van justitie dus niets uit. Zou het kunnen dat minister Dilan Yeşilgöz gewoon hogere straffen wil voor gevaarlijk gedrag in het verkeer? Gegeven het stijgende aantal verkeersdoden is dat misschien niet zo'n gek idee. Vraag is dan alleen nog of het risico op een hogere boete ook leidt tot ander gedrag. Mooi thema voor Germ Kemper om zich over te buigen. *Wardmond, Ard van der Steur, oud-minister van Veiligheid en Justitie*

BRIEF

Liegen tot de laatste snik

door GERARD AALDERS

‘De leugen regeert,’ be-toogde koningin Beatrix in 1999. Nee, ze doelde niet op haar eigen familie, maar op de pers. Nu is gebleken dat haar vader, prins Bernhard, de kampioen is op dat gebied.

In het nieuwe boek van Flip Maarschalkerweerd, *De achterblijvers*, meldt de voormalige directeur van het Koninklijk Huisarchief de vondst van Bernhards NSDAP-lidmaatschapskaart. Groot nieuws? Al in 1996 publiceerden Coen Hilbrink en ik uitgebreid over dat lidmaatschap in *De Affaire-Sanders*. Dat boek veroorzaakte een enorme rel. Prins Bernhard ontkende bij hoog en laag ooit lid te zijn ge-

weest en spande toenmalige minister-president Wim Kok voor zijn karretje om publicatie te verhinderen. Ook zette hij regelmatig de directeur van het Riod (het huidige Niod), waar ik werkte, telefonisch onder druk en dreigde hij zelfs met gerechtelijke stappen. Het bestuur van het instituut, met onder anderen historicus Jan Bank en Piet Steenkamp, ‘vader van het CDA’, bleken zeer gevoelig te zijn voor de prinselijke pressie.

Het nieuws over Bernhards nazi-verleden lekte voortijdig uit naar *Het Parool*. Het bestuur verklaarde daarop in de pers dat het boek niet deugde; er was veel meer onderzoek vereist. Dat ‘aanvullende onderzoek’ leverde een jaar vertraging op. Toch waren de bewijzen glashard. Ik had de contributiekaart van de prins gevonden. De lidmaatschapskaart zelf ontbrak, maar is nu dus in het archief van Bernhard aangetroffen. De archiefmap bevatte nog ruim dertig stukken over Bernhards lidmaatschap, waaronder een dringend verzoek van de Nederlandse aan de Amerikaanse regering Bernhards naam niet vrij te geven. Er waren ook notities van het NSDAP-bestuur over achterstallige betalingen. De prins is altijd een wanbetaler gebleven; die eigenschap zat er toen al in.

In de pers zijn we door het gedweeë Niod-bestuur en de trouwe aanhang van de prins zwart gemaakt en vaak weggezet als halve zolen. Schande! was het; de betekenis van Bernhard voor Nederland zou nauwelijks te overschatten zijn. De uiteindelijke lijst met fundamentele ‘kritiek’ op het boek paste op één A-viertje. Twee voorbeelden: ‘enmanguerrilla’ moest ‘vete’ worden en ‘heel lang niet’ moest vervangen worden door ‘noot’. De suggestie om bij noot 232 de naam van de notulist te vermelden (‘waarschijnlijk Mr. van Nynatten’) hebben we gehonoreerd.

Het kostte niet meer dan vijf minuten om de ‘tekortkomingen’ recht te zetten. Maar het gevolg van de hetze was wel dat onze

Joep Bertrams in Het Parool (1996).

naam als onderzoekers was bezoeeld. De positie van Bernhard was het belangrijkste. Feiten deden er niet toe.

In zijn laatste interview be-zwoer Bernhard ‘met de hand op de Bijbel’ nooit lid te zijn geweest van de nazipartij. Hij belde mij zelfs vanaf zijn sterfbed dat ik het fout had gehad.

En toen kwam Maarschalkerweerd met zijn vondst. Bernhard bleek tot zijn laatste snik te hebben gelogen. Het Prins Bernhard Cultuurfonds denkt na over een naamsverandering en enkele politieke partijen eisen onderzoek naar Bernhards oorlogsverleden. De reputatie van prins Bernhard ligt aan diggelen.

De vraag rijst nu wat er waar is van al zijn andere omstreden beweringen. Zijn die ook allemaal gefantaseerd of gelogen? Bernhard heeft zichzelf postuum voor paal gezet.

Vincent Mentzel / Hoog te paard in Binnen-Mongolië

Wat een goede reportage maakte NOS-correspondent Sjoerd den Daas onlangs weer in China. Onderwerp: Hoe een volk in de ‘autonome regio Binnen-Mongolië’ zijn taal en cultuur dreigt te verliezen. Bij het zien van zijn beelden in het *Journal* herleefden mijn herinneringen aan een bezoek aan dat gebied in 1977. Kroonprinses Beatrix en prins Claus brachten een bezoek aan de Volksrepubliek China. De entourage van de koninklijke hoogheden was klein maar fijn, het clubje journalisten eromheen ook.

In Peking werden we ontvangen in de Grote Hal van het Volk met een geweldig staatsbanket, compleet met flink rochelen tijdens toespraken en spugen in de bij iedere tafel door onze gastheren geplaatste sputum pot, en veel toosten met Maotai, de lokale jenever. De dagen erna maakten we een reis door het voor buitenlanders op veel plekken nog onontgonnen, geheimzinnige land. De koninklijke aanwezigheid opende deuren die anders gesloten zouden blijven. We reisden per vliegtuig, trein en auto en soms te voet. Prins Claus wandelde als hij even aan het protocol kon ontsnappen met de fotografen mee en toverde af en toe een kleine uitklapbare Minox-camera uit zijn zak.

De treinreis was een feestje, met een koninklijk rijtuig in het midden, voorzien van prettige luxe. En niks routeplanners, we hadden gewoon nog de Grote Bosatlas op schoot. Zo denderden we naar Binnen-Mongolië, een gebied dat grensde aan de andere volksrepubliek, Mongolië, waar Rusland en de DDR de dienst uitmaakten en de grenzen met China bewaakten.

Huhehot, een plaats in de Gobiwoestijn, was ons eindpunt. De lokale Mongoolse strijders lieten zien hoe zij zich zouden verdedigen tegen een Russische inval. Ze gaven te paard of op een kameel een kundige demonstratie scherpschieten. Natuurlijk mochten de hoge gasten ook een ritje maken, en voor het oog van de camera draafden zij hooggezet de Gobiwoestijn in. Ze werden begeleid door een ruiter die een vlag droeg met een voor mij onleesbare tekst – een taal en schrift die nu dus door Chinees ingrijpen dreigen te verdwijnen.

Mijn kleurenreportage, die in 1978 een World Press Photoprijs kreeg in de categorie ‘Best use of color’, kon *NRC* overigens helaas nog niet afdrukken, want in de krantenwereld werden in die tijd nog bijna alleen zwart-witfoto's gebruikt.

door TOM PAUKA

Televisie. Ik kijk naar Sinan Can die in een Syrische gevangenis twee jonge moslims interviewt die eind 2012 vanuit Den Haag, waar ze woonden, naar het gebied zijn gereisd waar Abu Bakr, de baas van Isis, een kalifaat heeft uitgeroepen. Toen het niks werd met dat kalifaat, zijn ze gevangengenomen en sindsdien verblijven ze in een Koerdische gevangenis. Ze zijn beiden mager en... beteuterd.

Ze jokken een beetje over wat ze als lid van Isis daar ter plaatse hebben gedaan, de een deed de administratie, de ander werd alleen maar opgeleid. Enfin, Sinan Can

Beatrix en Claus in de Gobiwoestijn bij Huhehot.

Isis, zeg maar

geloofd er niks van, en dat is wat hij voornamelijk tot uitdrukking wil brengen. Plus dat hijzelf deugt. Hij stelt vragen waarin al opgesloten is dat hij het antwoord niet zal vertrouwen. “Waarom vertrok je naar Syrië?” “Om de moslims te hulp te schieten.” “En heb je ze geholpen?” De kijker/luisteraar vindt die Sinan Can sympathiek, maar door diens onbeholpen manier van interviewen wordt hij geen steek wijzer.

Dan valt mij iets anders op. Een van de twee jongens voert aan zijn verklaring over zijn motief om naar het kalifaat te gaan – “Wat mij

heeft doen vertrekken uit Nederland heeft niets met Nederland te maken” – twee woorden toe: “Zeg maar.”

Zeg maar. Het is een nieuw stopwoord. Het komt sinds een jaar of twee, drie (mijn schatting) dagelijks voor in alle soorten conversaties, en het heeft een verzachtende werking. Of in ieder geval een verzachtende bedoeling. ‘Ik vind die Sinan Can wel een prettige verschijning op tv, zeg maar.’ Zeg maar betekent hier dat ik een voorbehoud maak waarover ik niet zal uitweiden.

Het zeg maar is onze conversatie binnengeslopen en heeft zich er

gevestigd, definitief denk ik. Het maakt in een conversatie iedere beweging... misschien voorlopig? Misschien voorwaardelijk? Je kunt de spreker niet aanvallen op wat hij gezegd heeft, want wat er beweerd werd, was... voorlopig. Het was bij wijze van spreken. Het is zo comfortabel dat het niet meer zal vertrekken; hooguit ingewisseld voor een andere rugwaartse verzachting. En overtuigend van de kracht van dit stopwoord is dat een gevangene in een Koerdische cel ermee in aanraking is gekomen (telefoonje van zijn vrouw?) waarna de gevangenen elkaar hebben besmet. Zeg maar. Het ideale stopwoord. Het zegt niets, maar voegt een klein beetje veiligheid toe aan de situatie.

Versijnt tweewekelijks

Hoofredactie Paul Arnoldussen en Rudie Kagie

Eindredactie Bert Brevoord, Ingrid Brouwer en Paul Westink

Redactie Mark Blaise, Martje Breedt Bruijn, Frank van Dijk, John Jansen van Galen, Kasper Jansen en Michaja Langelaan redactie@arguspers.nl

Webredacteur Erik van Erp

Vormgeving Lucy Prijs Letter logo Richard Keijzer

Organisatie Irene Philipsen

Uitgever Stichting Arguspers Keizersgracht 337, 1016EG Amsterdam info@arguspers.nl APG Diemen

Druk Jaarabonnement: € 63,- (24 nummers)

Twee jaar voor € 116,- Abonneren kan via de site www.arguspers.nl Abonnementenservice tel.: 088-1102043 Volg ons op www.facebook.com/argusopiniekrant/

Rolex: status, geld en discretie

door MARK BLAISSE

De Zwitserse horlogefabrikant Rolex heeft vorige maand concurrent Bucherer gekocht, en dat was voor de *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ) reden eens een stuk te schrijven over het geheimzinnigste bedrijf van een land waar discretie een nationale sport is. Jaaromzet? Vaststaat alleen dat er meer dan een miljoen horloges per jaar worden gefabriceerd, ter waarde van misschien tien miljard frank? Bucherer had een omzet van twee miljard frank, dus dat concern zal vermoedelijk niet minder dan drie miljard hebben gekost. Alle buitenstaanders, dus ook de NZZ, kunnen slechts raden.

Exacte cijfers over winst en aantal horloges worden bij Rolex niet openbaar gemaakt. Dat is de firma ook niet verplicht, aangezien zij niet beursgenoteerd is. Er moet alleen rekenschap worden afgelegd aan de stichting Hans Wilsdorf, die 100 procent van de aandelen bezit. Rolex werd in 1905 opgericht door de Beier Hans Wilsdorf, die een legendarische discretie kende en pas in 1959 een eerste en laatste interview heeft gegeven. Daarin geeft hij opvallend weinig prijs over zijn bedrijfsvoering.

Het horlogevak leerde Wilsdorf als negentienjarige in het Zwitserse La Chaux-de-Fonds. In 1905 richtte hij in Londen de firma Wilsdorf & Davis op, drie jaar later liet hij de naam Rolex registreren. In 1920 verhuisde hij naar Genève en werd hij baas en eigenaar van het luxemerkt dat de wereld zou veroveren. Met zijn model Oyster, het eerste waterdichte horloge ter wereld, brak hij in 1926 door. Dankzij zijn marketingstrategie wist hij telkens nieuwe precisiehorloges te lanceren, die stuk voor stuk cultobjecten werden. In 1960 stierf Wilsdorf kinderloos, waarna zijn vermogen in de stichting belandde. Naar hoeveel daarin zit, blijft het gissen. Maar de overname van Bucherer en de in aanbouw zijnde nieuwe fabriek in Bulle (Freiburg), die een miljard frank gaat kosten, spreken boekdelen. De stichting heeft jaarlijks driehonderd miljoen frank weg te geven, maar als er een bijzonder project langskomt, kan dat eenmalig veel meer zijn.

Volgens de statuten mag de stichting alleen geld geven aan projecten in het 'thuisland' Genève. De laatste jaren gingen miljoenen naar onder andere voetbalclub Servette FC, de lokale ijshockeyclub HC Servette, een archief, een krant, een verarmde wijk, en heel veel onroerend goed.

Is hier alleen sprake van naastenliefde of moet vrijgevigheid een ander strategisch plan verbergen? Het beleggen in onroerend goed maakt in elk geval deel uit van het stichtingsbeleid, dat door een achtkoppig bestuur wordt vastgesteld.

In 2017 werden voor honderd miljoen frank gebouwen aangeschaft voor de nieuwe campus van de Hogeschool voor Kunst en Design (HEAD). De stichting kocht voor honderden miljoenen gebouwen die dienst gingen doen als sociale woningen en er werd een school voor uurwerkmakers opgericht. Sinds de lente van 2022 is in het Plainpalaiskwartier een schitterend gebouw omgetoverd tot opvanghuis voor vrouwen. In datzelfde jaar legde de stichting honderd miljoen frank bij om het overheidsbudget voor innovatieve projecten te financieren. Met de winsten die in onroerend goed worden gemaakt, kan het mecenaat kennelijk ruimschoots worden betaald.

Een belangrijke brug in Genève is naar de voormalige *Generalsekretär* vernoemd, teken van een macht die zo invloedrijk is, dat gespreken wordt van een staat in de staat. Niemand in Zwitserland die zich daar zorgen over maakt zo lang Rolex, status en geld koning zijn. En discretie keizer.

Autonomen hebben geen contract met ons

Zogeheten autonomen erkennen geen wettelijk gezag en achten zich verschoond van alle plichten die samenhangen met het staatsburgerschap. Ze betalen bijvoorbeeld geen belasting.

Ingelijfd bij inschrijving in het geboorteregister. FOTO ANP/DAVID ROZING

door FRANK VAN DIJL

Op 27 januari 2021 om 11.59 uur reed een vrouw op de Wippolderlaan in Wateringen elf kilometer te hard. In hoger beroep voerde zij aan dat zij behoort tot het Inheemse Volk der Germaniten uit de inheemse stam der Friezen en dat op grond van internationale verdragen de Nederlandse overheid 'het zich vrijelijk mogen verplaatsen over de wegen' helemaal niet kan beperken of handhaven.

Typisch een gevalletje autonoom.

Het fenomeen autonomen/soevereinen lijkt na de pandemie in omvang te zijn toegenomen. Post van de overheid sturen zij retour afzender onder het motto 'ik heb geen contract met u'. Toch belet hun dat niet om bij de door hen niet erkende Belastingdienst hun 'geboortetrust', ook wel 'bestaansgeld', te claimen, een bedrag van anderhalf miljoen euro waarop ze menen recht te hebben. De Belastingdienst heeft 8600 brieven van die strekking ontvangen, veelal opgesteld in dikdoenerige wartaal, waarvan sjablonen te vinden zijn op internet.

In de redering van autonomen/soevereinen (door een gevatte

reldbeeld wordt gepresenteerd. 'Deze zogenoemde anti-institutioneel extremisten stellen dat "de elite" mensen wil onderdrukken, tot slaaf wil maken of vermoorden.'

Aanwijzingen dat er een elite zou zijn die iets dergelijks voorbereidt, heeft de AIVD niet gevonden. Alarmerend noemt de dienst het wel: mensen worden misschien op het idee gebracht om geweld te gebruiken tegen mensen van wie ze denken dat ze bij 'de elite' horen. Autonomen vertellen dat zij in oorlog zijn met 'de elite', wat geweld zou kunnen rechtvaardigen.

Autonoom worden hoeft je – hoewel dat natuurlijk wel autonomie in optima forma zou zijn – niet helemaal op eigen houtje te doen. Een ondernemend echtpaar uit Brunssum regelt de hele boel voor € 895,75: ze informeren de Belastingdienst, de Raad van State en de koning en je krijgt een diplomatiek paspoort en een ambassadebordje dat onschendbaarheid suggereert op de koop toe.

De man van het echtpaar is een grapjas. Op een informatiebijeenkomst voor would-be-autonomen (toegang 15 euro) in Heerlen legde hij zijn toehoorders afgelopen maand voor: "Als je nou eens een streepje tussen het woord 'informatie' zet. Dan krijg je 'in-formatie'. Men wil jullie in formatie brengen. Ze willen dat je in een bepaalde stroom meegaat."

Deurwaarders hebben intussen de handen vol aan autonomen, want aan belastingaanslagen en verkeersboetes ontkomen ook zelf-verklaarde germaniten niet.

brieffschrijver in de *Volkskrant* afgekort tot 'aso's') zijn zij geboren als mens en op het moment van inschrijving in het geboorteregister ingelijfd als persoon, met burgerservicenummer en al. Voor deze inlijving hebben zij geen toestemming verleend, laat staan een contract getekend, dus, zeggen ze, hebben zij met de staat niets te maken.

Wie zich verdiept in wat autonomen beweegt, komt terecht op websites als 'Hoge Raad van de levende Mensenkinderen'. De arge-loze bezoeker krijgt zinnen te verwerken als: 'Hartelijk welkom eerstgeboren per stirpes Enige Erfgenaam van jouw testamentaire individuele Cestui Que Vie (CQV) geboorte Trust nalatenschap binnen het grondgebied Enige Erfgenamen.'

Op een andere site heet het: 'Hartelijk welkom levend mens

van vlees en bloed, en geest en ziel. Ik nodig je uit om te beginnen met de teksten en handvatten op deze tutorial website "Geboorte van het Organisch Paradigma" zorgvuldig te bestuderen.'

Genoemde ik blijkt verderop Mascha Roedelof te heten, die zich op LinkedIn 'vroedvrouw van uw bewustzijn' noemt. Zij houdt er ook een blog op na dat bol staat van de complottheorieën, sommige met een akelige geur. Zo lezen we: 'De Joodse Bolshevs willen de ALLEEN HEERSING over de wereld en zijn werkelijk tot gruwelijke wandaden en onrecht in staat om de ALLEEN HEERSING te behouden / verkrijgen.'

De AIVD spreekt van anti-institutioneel extremisme dat de democratische rechtsorde ondermijnt, doordat een onjuist en kwalijk we-

Peter van Hugten

Ont-

Cultureel centrum Spui 25 in Amsterdam kondigde een avond over kunst en kolonialisme aan met onder meer de volgende tekst: 'Welke rol speelt dekoloniserende kunst in het ontleren van benauwende, dwingende verhaallijnen die zijn gevormd door gewelddadig kolonialisme?'

Dekoloniseren betekent volgens de *Grote Van Dale* 'vrijmaken van koloniale afhankelijkheid'. Hoe kunst op zich vrij kan maken van koloniale afhankelijkheid valt moeilijk te begrijpen. Verder lijkt 'gewelddadig kolonialisme' een pleonasme. Er bestaat naar mijn mening geen 'vredig' of 'geweldloos' kolonialisme.

Verder valt het woord 'ontleren' op. Wat is dat eigenlijk? We

kennen wel verleren en afleren, maar in de *Grote Van Dale* is ontleren niet te vinden. Het voorvoegsel -ont komt zeer frequent voor in het Nederlands. De *Grote Van Dale* bevat meer dan acht-honderd woorden die met -ont beginnen, van onttaard tot ontzweven (door te zweven aan het bereik van iemand of iets onttrokken worden). In de roman *Het*

boek *Ont* van de in 2021 overleden schrijver en beeldend kunstenaar Anton Valens houdt een groepje mannen, lichtelijk vreemde kostgangers, zich onder meer bezig met het intrigerende voorvoegsel.

De ANS (Algemene Nederlandse Spraakkunst) onderscheidt drie soorten ont-woorden met een werkwoord als basiswoord: werkwoorden die het tegengestelde uitdrukken van het basiswoord (bijvoorbeeld ontzieren), werkwoorden die verwijdering uitdrukken (bijvoorbeeld ontglippen) en werkwoorden die het beginnen van een handeling of werking uitdrukken (bijvoorbeeld ontbranden). Dan zijn er ook nog werkwoorden die niet binnen deze drie categorieën passen, zoals onthouden (in de betekenis van niet vergeten) en ontwerpen.

Ontleren staat dus niet in de *Van Dale*, maar ontler wel: er geen ervaring meer mee hebben, niet meer weten hoe het te doen, het afgeleerd hebben. Zo komen we ook bij een woord dat qua betekenis dicht bij ontleren ligt, namelijk afleren, maar dat heeft vooral betrekking op gedrag en niet op ideeën.

De vraag blijft wat ontleren betekent. Vergeten?

RENÉ APPEL

Grondlegger dierenrechtenbeweging steunt Ouwehand

door RUDIE KAGIE

Op pagina 281 van de geheel herziene heruitgave van zijn klassieker *Animal Liberation* (1975) geeft de Australische filosoof Peter Singer (1946) hoog op over het succes van de Partij voor de Dieren. 'In Europa leidde bezorgdheid over de behandeling van dieren tot de oprichting van politieke partijen die specifiek voor dieren opkomen,' schrijft hij. 'Tot nu toe was in Nederland de Partij voor de Dieren, sinds 2006 in het parlement vertegenwoordigd, het meest succesvol. Bij de verkiezingen in 2021 kreeg de partij 3,8 procent van de stemmen, resulterend in zes van de honderdvijftig zetels in het parlement en drie in de senaat. Partijen die opkomen voor dierenrechten wonnen in Duitsland, Portugal en Spanje zetels in hun eigen nationale volksvertegenwoordiging of in het Europees Parlement. In Australië won de Animal Justice Party zetels in de hogerhuizen van de twee staten met de meeste inwoners, New South Wales en Victoria.'

Singer wordt beschouwd als een van de grondleggers – voor menigeen is hij dé oprichter – van de wereldwijde dierenbevrijdingsbeweging. Zijn stelling dat het dier aanspraak maakt op dezelfde rechten als de mens, baarde destijds opzien. *Animal Liberation* werd in 23 talen vertaald, de teller staat op drie miljoen verkochte exemplaren. 'Iedereen zou *Dierenbevrijding* van

Peter Singer moeten lezen,' zei Marianne Thieme in 2006 bij haar toetreding tot de Tweede Kamer.

Singer, sinds 1999 hoogleraar bio-ethiek aan de vooraanstaande Amerikaanse universiteit in Princeton, is begonnen aan het laatste jaar voor zijn pensionering. Hij bereidt zich voor op permanente migratie naar vaderland Australië. Vooral nog resideert hij in zijn werkkamer op de eerste verdieping in een zijvleugel van Green Hall, een gebouw in de noordflank van het omvangrijke academische complex in Princeton.

De deur staat uitnodigend open – bij Singer is het binnen zonder kloppen. Hij keert zijn rug direct af het computerscherm en draait zijn stoel in de richting van het bezoek dat tegenover hem heeft plaatsgenomen. Zonder introductie brandt hij los in een expositie over dierenrechten toen, nu en in de toekomst, maar dat relaas zullen we voor de volgende aflevering van *Argus* bewaren. Allereerst willen we van de professor weten of hij op de hoogte is van de perikelen binnen de Partij voor de Dieren, waar fractievoorzitter Esther Ouwehand dreigde te worden gewipt – en toen weer niet – als lijsttrekker bij de komende verkiezingen. Singer kent de hoofdrolspelers in dit treurspel, maar deze ontwikkeling was hem onbekend.

Dat aan de richtingenstrijd een religieuze dimensie kleeft, verbaast hem allerminst. Mede-oprichter van de partij Niko Koffeman, tevens lid van de commissie die de kandidatenlijst zou

opstellen, is belijdend lidmaat van het Kerkgenootschap der Zevendedags Adventisten, een genootschap dat het homohuwelijk niet ziet zitten en abortus gelijkstelt aan moord. Via Koffeman bekeerde ook Marianne Thieme, tot 2019 fractievoorzitter, zich tot zevendedagsadventist. De principes van deze harde kern botsen met de inzichten van de stroming-Ouwehand, die de Partij voor de Dieren van haar sektarische imago wil verlossen en omvormen tot een forum dat openstaat voor linkse samenwerking.

"Ik ken Marianne Thieme redelijk goed, ik heb haar verschillende keren ontmoet," zegt Singer. "Ze lijkt me een verstandige vrouw. Dat ze zevendedagsadventiste is, wist ik niet. Dat heeft ze me niet verteld." Veel zevendedagsadventisten zijn vegetariër of veganist; de samenhang tussen religie en eetpatronen verdient nader onderzoek. Singer: "Jammer dat een verschil van inzicht de Partij voor de Dieren bij de komende verkiezingen dreigt te verzwakken. Esther Ouwehand heeft natuurlijk gelijk, je moet aansluiting zoeken bij links. Toen mijn vrouw en ik veertig jaar geleden besloten vegetariër te worden, gingen we naar het hoofdkwartier van de zevendedagsadventisten in New York, want dat was destijds het enige adres waar je vleesvervangende producten kon kopen. Nu liggen de veggieburgers en vegetarische worst bij elke supermarkt in de schappen. Er is in al die jaren echt wel iets bereikt."

Alfabetdame ontmaskerd

door DIEDRIK VAN DER WAL

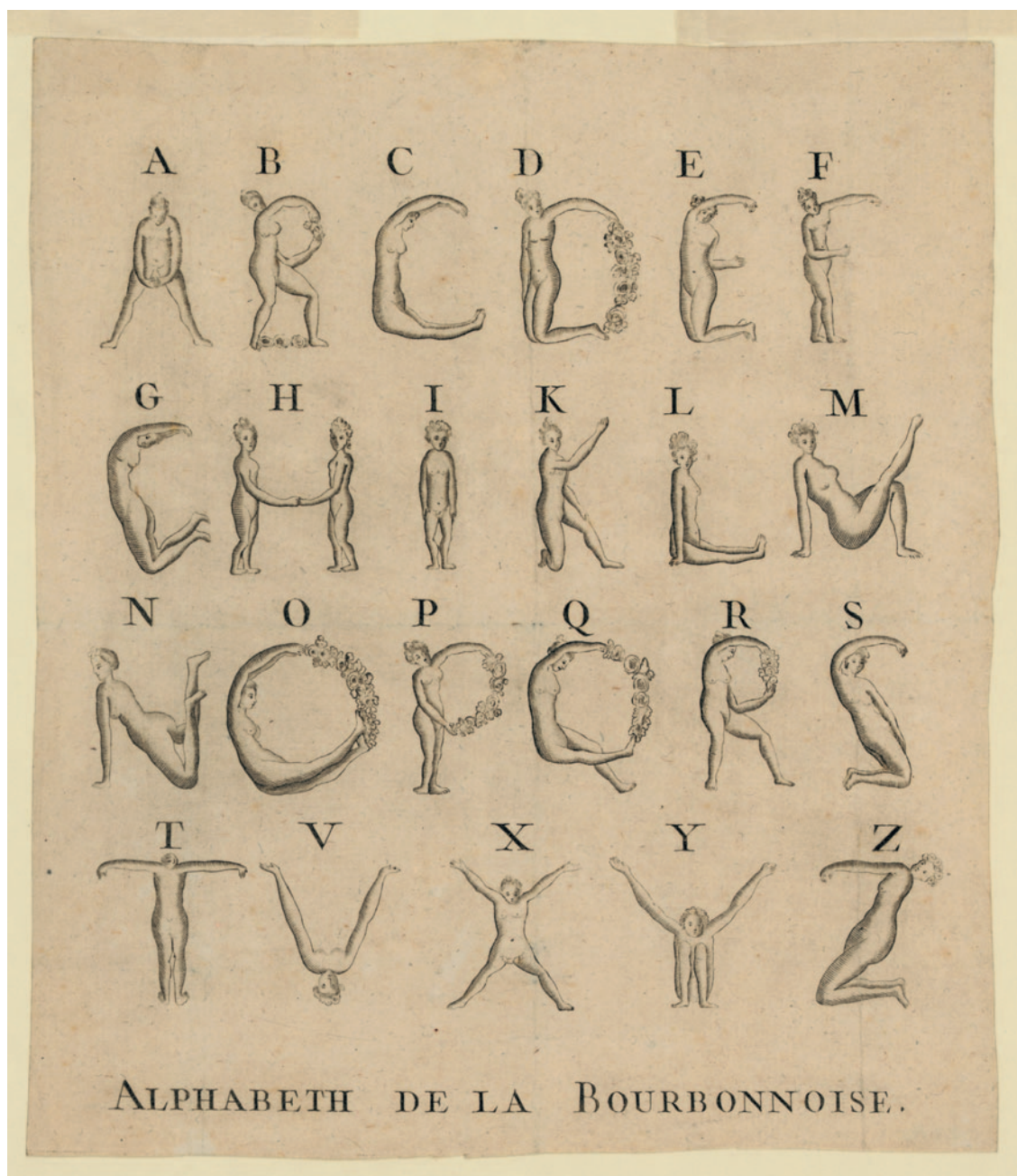
In de bioscoop is dezer dagen de speelfilm *Jeanne du Barry* te zien. Het is een biopic over de laatste officiële maitresse van de Franse koning Lodewijk XV, van 1769 tot aan zijn dood in 1774. Een verhaal over een beeldschone meisje uit het volk dat zich met behulp van de nodige schimmige figuren opwerkt tot een van de invloedrijkste figuren van Frankrijk. Johnny Depp speelt de koning en Maïwenn Le Besco is de actrice die Jeanne speelt, en bovendien de regisseur van de film.

Er is vanzelfsprekend de nodige kritiek op de film geuit: de kostuums lijken nergens op, Depp acteert ongeïnteresseerd, Jeanne had helemaal geen donker haar. Maar ga vooral zelf kijken, want Madame du Barry is wel degelijk een fascinerende figuur in de Franse geschiedenis. Het is niet voor niets dat er nog minstens acht andere films aan haar leven en liefdes werden gewijd. Ook is er een respectabel stapeltje biografieën en romans over haar verschenen, waarvan nog dit jaar de roman *De laatste maitresse* van Lucas Zandberg werd toegevoegd.

Maar nu gaat het over een trouvaille. Voor een bundel over de wonderde wereld van het alfabet schrijf ik een artikel over blootalfabetten. Daarbij gaat het puur om afbeeldingen van ongekledede mensen die met hun lichamen de vorm van letters aannemen – denk aan het beroemde *Blote meisjesalfabet* van Anthon Beeke (1969). Veel van dergelijke alfabetten lijken er niet te zijn gemaakt; de teller blijft steken bij zo'n veertig exemplaren. Een daarvan is een anonieme Franse gravure uit de tweede helft van de achttiende eeuw met de titel *Alphabet de la Bourbonnoise*. De prent – voor zover bekend wereldwijd het enige bewaard gebleven exemplaar – is eigendom van de Amerikaanse Library of Congress en wordt door die bibliotheek digitaal ter beschikking gesteld via haar website.

De opmerkelijke gravure is compleet anders dan alle voorgangers, niet alleen in stijl, maar ook doordat dit het vroegste voorbeeld is van een exclusief vrouwelijk blootalfabet. De prent toont 23 hoofdletters die worden gevormd door 24 versies van dezelfde ongekledede vrouwspersoon. Zij wringt zich in allerlei bochten om een bepaalde lettervorm aan te nemen. Het lijken vrolijke gymnastiekoefeningen: voor de F steekt ze in staande positie twee armen uit, voor de L zit ze met gestrekte benen op de grond, en bij de X spreidt ze haar armen en benen. Voor het vormen van de H schudt ze zichzelf de hand; het is de enige letter waarbij ze tweemaal optreedt. De J, de U en de W ontbreken. De eerste twee werden destijds nog beschouwd als bijvormen van de I en de V, en dat de W wordt overgeslagen is ook geen wonder; die letter werd pas in 1964 officieel tot het Franse alfabet toegelaten.

Over de achtergrond van de afbeelding was tot dusverre zo goed als niets bekend. De omschrijving luidt *'Alphabet de la Bourbonnoise, Print shows nude female figure forming the letters of the alphabet'*, en daar moeten we het mee doen. De curator grafiek van de bibliotheek bevestigt dat desgevraagd:

BEELD LIBRARY OF CONGRESS

"I'm afraid that the Library of Congress knows nothing about the image." Ook de literatuur over antropomorfe alfabetten zwijgt hierover in alle talen. Inmiddels weet ik: als je dit drukwerk had kunnen voorleggen aan een toenmalige inwoner van Parijs, zou die vast en zeker hebben begrepen waar het over ging. Of beter gezegd: over wie. Want *La belle Bourbonnoise*, dat was dat mens van de smerige moppen en de vileine spotversjes. De benaming was een onmiskenbare toespeeling op Bourbon, de beroemde geslachtsnaam van de koning. Het duurde even voordat bij mij de frank was gevallen, maar natuurlijk: de vrouw die hier in 24 alfabetische standjes werd afgebeeld, is de al eerdergenoemde Jeanne du Barry, de maitresse van Lodewijk XV, de koning van Frankrijk.

Lodewijk (58) was bij hun eerste rendez-vous al direct verrukt over Jeanne (25), maar niet bij iedereen viel ze in de smaak. Zo was ze een onecht kind, afkomstig uit het plebs, stroomde er geen spoortje blauw bloed door haar aderen, en tot overmaat van ramp had ze een deel van haar werkzame leven in het bordeel doorgebracht. Het was een grote schande. Politici ervoeren haar aanwezigheid als een bedreiging en veel vrouwen waren verbolgen over het feit dat zij niet zelf waren uitgever tot koninklijke maitresse.

Reden genoeg om een felle haatcampagne tegen haar te voeren, zoals gebruikelijk in achttiende-eeuws Frankrijk. Er verscheen een reeks van pamfletten, spotliedjes, smerige moppen en

zelfs complete toneelstukken en opera's die het hadden gemunt op 'de nieuwe hoer van de koning'. Niet dat het stel zich hier veel van aantrok. Zij brachten vijf gelukkige jaren met elkaar door – totdat Lodewijk in 1774 bezweek aan de pokken. De nog maar dertigjarige Madame du Barry werd verbannen uit Versailles, vond een nieuwe liefde en leefde gelukkig, zij het niet heel lang. Uiteindelijk werd ze in de periode van de Franse revolutie een slachtoffer van de rabiante haat tegen alles wat met het koningshuis te maken had. In 1793 werd ze veroordeeld tot de guillotine; ze werd niet ouder dan vijftig jaar.

Het *Alphabet de la Bourbonnoise* wordt door de Library of Congress gedateerd op 1789, het beginjaar van de Franse revolutie. De prent was opgenomen in een plakboek afkomstig van de Engelse koningen en karikatuurverzamelaars George III en George IV (weer een heel ander verhaal). De datering zal gebaseerd zijn op de omliggende prenten in dit album, dat in principe chronologisch was geordend. Maar volgens mij zitten ze ernaast met die datum. Het druksel sluit veel eerder aan bij de begintijd van de maitresselijke relatie, 1768 of 1769. Dat was de periode waarin de bijnaam *La belle Bourbonnoise* door middel van al dat smadelijke drukwerk op Jeanne du Barry werd geplakt. Toen moet ook deze ogenschijnlijk zo lieflijke alfabetprent van de drukpers zijn geroeld.

Het geweten van een varkensboer

door MIRJAM BARTELSMAN

"Ik denk dat het ook een beetje mijn schuld was," zegt Josien, de vrouw van Henk Westerveld. Ze heeft zich tot nog toe niet in het gesprek gemengd, maar nu geeft zij het antwoord. De vraag was waarom ze twintig jaar geleden ophielden met hun varkensbedrijf. Zomaar, van de ene op de andere dag. Terwijl de vader en opa van Henk hun hele leven boer waren, hier, op dezelfde grond in Gelderland, in het landelijke Aalten vlak bij de Duitse grens. Henk volgde zijn vader op. Niet dat hem dat ooit was gevraagd. "Mijn vader ging er gewoon vanuit dat ik in het bedrijf zou komen. Dat stond niet ter discussie."

Henk trouwde met Josien, een boerendochter, ook uit Aalten. Twintig jaar geleden hadden ze een gemiddeld varkensbedrijf, een gezinsbedrijf, zoals er meer in Aalten zijn, met honderdvijftig zeugen (moedervarkens) en twaalfhonderd vleesvarkens. Josien: "Elke week reed er een vrachtwagen ons erf af met honderd varkens richting slachthuis. Het ging me steeds meer tegenstaan. Je geeft die varkens voer, ik zeg niet dat we een persoonlijke band met ze hadden, maar we verzorgden ze met liefde. En als ze lekker zijn vetgemest, komt die vrachtwagen, daar worden ze ingedreven en dan weet je wat er verder gebeurt. Het is misschien raar, want ik ben zelf een boerendochter, maar het ging me steeds meer tegenstaan. Dat heb ik ook vaak tegen Henk gezegd."

Henk: "Ik had er wel begrip voor, maar ik had er zelf minder last van. Het hoort er gewoon bij. Die vleesvarkens moeten naar de slacht. De kippen die hier rondlopen, gaan ook in de pan. Ze hebben een mooi leven gehad, dan leggen ze niet meer en dan eet je ze op. Je kunt ze wel laten rondlopen tot ze doodgaan, maar waarom? Ik ben wel een dierenliefhaver, maar meer een calculerende dierenliefhaver."

Het is een mooie dag in september. We zitten in de grote tuin, op het terrein waar vroeger het varkensbedrijf was. Er is nog 7 hectare grond over, waarop Henk mais verbouwt voor een veevoerbedrijf. Een robot maait het gras. De hond blaft verontwaardigd als het apparaat te dicht nadert.

Heeft het geweten van Josien echt de doorslag gegeven om te stoppen met het bedrijf?

Henk: "We hadden er wel veel discussie over, maar ik had ook an-

Henk Westerveld uit Aalten had jarenlang een varkensbedrijf. Twintig jaar geleden hield hij ermee op. In dagblad *Trouw* stond deze zomer een ingezonden brief van hem en zijn vrouw Josien, waarin zij steun betuigden aan een filosoof die kritiek had op megastallen, omdat daardoor 'de interactie tussen mens en dier' helemaal verdwenen was. Josien: 'Het ging mij steeds meer tegenstaan.'

dere zorgen. Zo'n gezinsbedrijf is behoorlijk stressvol. Je moet steeds zorgen dat je de norm haalt. Dat werd in die tijd bepaald door de hoeveelheid nakomelingen, dus het aantal biggen per zeug per jaar. Toen was dat tussen de 20 en 23 biggen. Maar je moest niet onder de 20 komen, dan was de opbrengst te laag. We hadden een gezin met vier jonge kinderen en een hoge hypotheek. Je moest steeds efficiënter werken. Ik had ons ons bedrijf inmiddels met computers gemoderniseerd, maar verdere industrialisatie ging me echt tegenstaan. En al snel werd de norm

dertig nakomelingen per zeug. Tegenwoordig gaat het per kilo vlees, dus zoveel kilo vleesproductie tegen zoveel euro loonkosten. Het gaat niet meer over dieren. Het gaat alleen maar over euro's."

Maar toch: een boer stopt niet, en twintig jaar geleden al helemaal niet. Josien had in een bijgebouw van het huis inmiddels een goedlopende Bed & Breakfast. Zelf gingen ze zelden met het gezin op vakantie, maar de kinderen konden zich rond de boerderij prima vermaken.

Josien: "Toen kwam Henk plot-

Henk Westerveld

FOTO MIRJAM BARTELSMAN

seling met een advertentie waarin een accountantskantoor een medewerker vroeg met verstand van het varkensbedrijf. Dinsdags solliciteerde hij en vrijdags kwam hij thuis met de mededeling dat hij was aangenomen."

Spijt heeft Henk nooit gehad. "Ik kijk liever vooruit. Het scheelde wel dat we hier konden blijven wonen. En ik hoefde niet meteen afscheid van de varkens te nemen. Een boer uit de buurt huurde het bedrijf voor vijf jaar, zodat ik eventueel nog op mijn beslissing kon terugkomen. Maar daar was geen sprake van. Na die vijf jaar hebben we de varkens verkocht en de stallen gesloopt. Op de vrijgekomen grond mochten we vier woningen bouwen. Daar wonen nu dus onze burens, maar die kun je tussen het groen door nauwelijks zien."

Natuurlijk was zijn vader zwaar teleurgesteld. "Hij is er nooit helemaal overheen gekomen. Je ziet nog steeds dat een vader verwacht dat zijn zoon het bedrijf overneemt; jonge jongens, die rechtstreeks van de landbouwschool komen. Dan zeg ik: laat die jongen toch eerst de wereld verkennen. Maar dan kijken ze je een beetje wazig aan. Ze zien alleen wat ze willen zien: er is maar één groep in de wereld, dat zijn de boeren."

"Dat geldt ook voor die hele Farmer Defence Club. Als je een gewone baan hebt, moet je overleggen met collega's of met je baas. Boeren hoeven met niemand te overleggen. Ze hebben maar één doel voor ogen: ons bedrijf moet elk jaar groter worden. Als een adviseur zegt: ik zou het anders doen, zeggen ze: ik zoek wel een andere adviseur. Milieuproblemen bestaan niet, die zijn verzonnen. Het is echt triest: omgekeerde vlag, een rode zakdoek en miljoenen op de bank. En maar janken. Sofaboeren noem ik ze. Ik kan daar zo slecht tegen. Ze zijn niet allemaal zo, hoor. Er zijn ook boeren van gezinsbedrijven bij. Die hebben reden om zich zorgen te maken."

Veel familieleden en vrienden zijn nog steeds boer. "Vroeger konden we nog heftig discussiëren, maar tegenwoordig houden we liever onze mond. De tegenstellingen zijn te groot. We zijn bang dat we vrienden verliezen als we echt zeggen wat we vinden."

Westerveld gaat, samen met zijn zoons en dochter, de landbouwgrond rond zijn huis omzetten in natuurgebied. Ze gaan bomen planten en graan verbouwen op een biologische manier. Een veehouder die van dat plan hoorde, stuurde hem een appje: 'Ben je ook al door het virus besmet?'

Politiek betrokken tot de laatste snik

Op 23 oktober is het vijftigste jaar geleden dat Mary Servaes-Bey, de Zangeres Zonder Naam, stierf. Haar oeuvre was uiterst sociaal bewogen, ze was een vernieuwer van het levenslied.

door LAURENS HAM

Razend spannend waren ze, de Tweede Kamerverkiezingen van 1971. Er deed een record-aantal van 28 partijen mee, die opvallend vaak aan de rechterkant van het politieke spectrum stonden. En niet alleen rechts, maar ook links koesterde verwachtingen: zou de PvdA bijvoorbeeld nu eindelijk weer eens als grootste uit de bus komen? Nederland stond op een kruispunt: links en rechts wonnen aan kracht, de politiek van het midden leek op haar retour.

Het actualiteitenprogramma *Brandpunt* vroeg kort voor de verkiezingsdag aan een reeks bekende Nederlanders waarom het zo belangrijk was om te gaan stemmen. Een van hen was Mary Servaes-Bey, oftewel de Zangeres Zonder Naam, die in haar huiskamer werd gefilmd. Ze zei: "Het wordt ons wel erg moeilijk gemaakt, met zoveel partijen, maar er is er toch wel echt één tussen waarvan je zegt: deze vind ik serieus genoeg om waar te maken wat ze hebben beloofd aan ons." Met deze kleurloze uitspraak lijkt ze haar kruis wel erg droog te willen houden. En waarom zit ze zo zichtbaar naast een strijkbout die op een ongestreken tafelleed is gezet? Was dat een idee van de journalist of wilde ze zelf benadrukken dat ze heus niet alleen van politiek en muziek, maar ook van huishoudelijke taken verstand had?

Wie vooraf al vooroordelen koesterde over de Zangeres Zonder Naam, zal ze in dit ultrakorte stukje televisie alleen maar bevestigd zien. De strijkbout, de diadeem met roze frutsels op haar hoofd, de staande klok die op de achtergrond drie uur slaat: alles ademt kleinburgerlijkheid voor zo'n onwelwillende kijker. Een decor dat helemaal lijkt te passen bij de liedjes van de zangeres, die zo vaak draaien om sja-bloonfiguren als huilende weeskinderen, hardwerkende mijnwerkers en gevallen meisjes. Gezonden cultuurgood. Toch?

Dat valt te bezien. Wie met een welwillender blik naar het werk van de Zangeres Zonder Naam kijkt, hoort dat het veel politieker én veel actueler is dan we vaak geneigd zijn te denken. Werkloosheid, militarisme, dierenleed, drugsproblematiek, homodiscriminatie, globale ongelijkheid: de Zangeres Zonder Naam bezong het allemaal,

veelal precies op die momenten in de geschiedenis dat het hete hangijzers waren. Ze was bij tijden bijna hip te noemen. En tegelijk bleef ze vanaf haar debuut in de late jaren vijftig tot haar laatste album in 1993 muziek maken die uitgesproken onmodieus was. Hoe valt dit allemaal met elkaar te rijmen?

Voor de Zangeres Zonder Naam was één man cruciaal, hij die haar ontdekte en talloze van haar nummers schreef en produceerde: Johnny Hoes. Hij werkte in de jaren vijftig voor het platenlabel Philips en ontdekte in Limburg een zangeres die een perfect regionaal antwoorde zou kunnen zijn op de razend populaire Amsterdammer Johnny Jordaan, aangesloten bij labelconcurrent Bovema. Een van de eerste singles van de Zangeres Zonder Naam, *Ach vaderlief...* "toe drink niet meer," werd in 1959 goud, geen evidentie in die tijd voor een Nederlandstalige single. Dat nummer bevatte al de elementen die zo bepalend voor de rest van haar oeuvre zouden worden. Het roept een familie in het leven, waarvan de vader consequent 'het weekloon verdrinkt', tot groot verdriet van moeder en kind. Als het kind hem in de kroeg komt smeken om te stoppen met drinken, wordt het door vader neergesmaakt. Het bloeddende hoofdje brengt vader bij zinnen, en hij gaat naar huis om aan 'moesjelief' te melden dat vader voortaan niet meer drinkt.

Vanaf dit eerste hitliedje zou de Zangeres Zonder Naam vele tientallen nummers uitbrengen volgens ditzelfde patroon. Of je nu *Bloeiende twijgen* luistert of *De schoentjes*, *Het broekje van Jantje* of *Kleine schooier*: steeds opnieuw draaien de liedjes om een kind (vrijwel nooit meerdere kinderen!) dat wees of halfwees wordt, of het slachtoffer wordt van het gedrag van zijn vader of moeder. Als vader of moeder het overleeft, dan is het wel het kindje zelf dat ziek wordt en sterft – of dat omkomt door domme pech of brutaal geweld, zoals in *De teddybeer*. Niets is kwetsbaarder in deze liedjes dan het gezin: 'de hoeksteen van de samenleving' valt telkens ten prooi aan ziekte, geweld, uitbuiting of simpelweg aan de nukken van het lot. Muzikaal is het soms lastig om de nummers uit elkaar te houden: met name de liedjes uit de jaren vijftig en zestig bevatten steeds dezelfde driekwartsmaat, veelal de-

Mary Servaes: kleinburgerlijk, maar wel iemand met een uiterst sociaal bewogen oeuvre.

FOTO ANP / HOLLANDESE HOOGTE / ROBERT HOETINK

zelfde accordeonbegeleiding (van vaste begeleider Jean Kraft), verwante melodien en uiteraard steeds de welbekende snik in de stem.

Zo bezien was de Zangeres Zonder Naam een uiterst lucratieve pion in de cultuurindustrie: een aantal mannen, onder wie producer en liedschrijver Hoes en tekstschrijver Jaap Koeman, legde haar steeds dezelfde thema's en melodien in de mond, die eigenlijk in de jaren vijftig al door de tijd ingehaald waren. Het is verleidelijk om de Zangeres Zonder Naam te beschouwen als iemand die zelf slachtoffer is geworden van die machinerie, die zeker Hoes geen windeieren heeft gelegd. Toch is dit een eenzijdige blik. Je gaat daarmee niet alleen voorbij aan de redenen die de Zangeres Zonder Naam had om deze nummers wel decennialang te blijven zingen en in interviews te blijven verdedigen, maar je doet er ook de luisteraars weinig recht mee. De Zangeres verkocht naar eigen zeggen tot

haar officiële afscheid in 1987 tussen de 16 en de 17 miljoen platen. Er moet toch iets in dit repertoire gezeten hebben dat al die duizenden kopers aansprak – maar wat?

Wat direct opvalt aan de liedjes van de Zangeres Zonder Naam is dat ze vaak geworteld zijn in het muzikale verleden. Ze coverde bijvoorbeeld talloze nummers van vooroorlogse levenslied- en kleinkunstzangers als Koos Speenhoff, Lou Bandy en vooral Willy Derby. *Het broekje van Jantje* is bijvoorbeeld zo'n Speenhoffnummer, terwijl *Aan de muur van het oude kerkhof* van Ernst Wengraf, muziek van Friedrich Schwarz en Ernst Neubach; het werd door Ferry van Delden bewerkt voor Willy Derby en nadien door velen gecoverd. Maar muziekliefhebbers in de jaren

dertig zullen het lied niet alleen als opname gekend hebben, maar ook als zogeheten straatlied: er zijn tientallen liedvellen bekend waarop het lied afgedrukt staat en die voor een zacht prijsje op straat of aan de deur verkocht werden.

En hier wordt het interessant, want veel meer nummers van de Zangeres Zonder Naam kennen zo'n geschiedenis als straatlied. *Jongens van achttien jaar*, in 1966 op de golven van de Vietnamhype uitgebracht als antioorlogsnummer, circuleerde waarschijnlijk al rond beelde Wereldoorlog als liedvel. Liederen als *Laura* en *In 't stille klooster* zijn nog veel ouder en werden vermoedelijk al in de negentiende eeuw gezongen en op papier uitgebracht.

Ook een ander genre waar het werk van de Zangeres Zonder Naam duidelijk verwantschap mee heeft, kent negentiende-eeuwse wortels: het melodrama. Zo brachten Johnny Hoes en zij als het duo Johnny en Mary in 1965 het num-

mer *De voddenraper van Parijs* uit. Het was gebaseerd op het gelijknamige melodramatische toneelstuk uit 1847. Wat bezielde de twee om naar dit sentimentele stuk te verwijzen? Waarschijnlijk hoopten ze een wat ouder of nostalgisch publiek ermee aan te spreken, want *De voddenraper van Parijs* had zeker bij oudere luisteraars nog weerklank. Tot in de jaren dertig stond dit stuk op het repertoire van Nederlandse theatergroepen, en in theaterseizoen 1956/57 was het nog gespeeld door het Amsterdams Volkstoneel van Bepie Nooy. Die legde in 1958 aan *De Telegraaf* uit dat het lastig was om zo'n stuk vol uitvergrote emoties serieus te brengen, maar dat ze het wel degelijk geprobeerd hadden. Er sprak bewondering uit voor een traditie van sentimentele stukken die generaties Nederlanders gevormd hadden.

Het woord 'sentimenteel' was in de traditie waarop Nooy en de Zangeres Zon-

der Naam voortbouwden allerminst een scheldwoord. Het betekende in de negentiende eeuw zo iets als 'empathie' nu. Sentimentalistisch theater zoals *De voddenraper*, sentimentele levensliederen en sentimentalistische romans over slaafgemaakten of kindarbeiders probeerden destijds burgerlijke cultuurconsumenten in het hart te raken over het lot van maatschappelijke underdogs. Vervolgens moest de burgerlijke klasse tot actie worden aangezet: tot het geven van geld of het bieden van hulp. Honderden of duizenden cultuurobjecten in de negentiende eeuw werden volgens dit principe gemaakt, en de Zangeres Zonder Naam werkte daar feitelijk gewoon op door. Deels om die oudere of nostalgische luisteraar te plezieren, deels omdat het om rechtenvrij materiaal ging dat zijn waarde bezeten had. Maar ook: omdat culturele tradities nu eenmaal lang doorwerken, ook lang nadat de bron ervan vergeten is.

Interessant aan het werk van de Zangeres Zonder Naam is echter dat ze niet alleen 'gouden oude' nummers op haar repertoire zette, of nieuwe nummers als *Ach vaderlief* die ook gerust voor de oorlog gemaakt hadden kunnen worden. Zij en haar team boorden ook verrassend moderne thema's aan. Luister maar eens naar *De Muur*, gemaakt met haar broer Jerry, waarin een jaar na het sluiten van de Berlijnse Muur de tragische liefdesgeschiedenis van een liefdespaar aan weerszijden van het IJzeren Gordijn wordt beschreven. Of naar *Zeehondenbaby's*, gemaakt in 1971, toen wereldwijd acties op gang kwamen voor de jacht op jonge zeehonden. Of naar *Dood door drugs* (1977), over een meisje dat ten onder gaat aan een drugsverslaving. Deze voorbeelden laten zien dat de Zangeres naast haar oeroude onderwerpen ook actuele kwesties aanboorde.

En snuffe opportunisme was met name Johnny Hoes daarbij niet vreemd. Een nog jonge Frans Boelen schreef op 16 februari 1966 een vlijmend stuk in *De Tijd* over de soepele manier waarop Telstar zowel een protestsong in de winkel had liggen (*Vietnam*, vertolkt door Johnny Hoes zelf) als een liedje dat zinspeelt op de koninklijke bruiloft van Beatrix en Claus (*In een gouden koets*, een B-kantje van *Bedankt lieve ouders*). Twee liedjes voor radicaal tegengestelde publieken dus, want weinig jonge anti-Vietnamactivisten waren monarchistisch. Toch is het duidelijk dat de Zangeres Zonder Naam zich niet overal voor leende: poli-

tiek gezien leunde haar werk duidelijk sterker naar links dan naar rechts. Vanaf dit roemruchte protestjaar 1966 sloot haar werk steeds soepeler aan bij het werk van de links angehauchte nieuwe sociale bewegingen, waaronder de vredesbeweging, de antiracisembeweging en de homobeweging. Voor die laatste activistische groep maakte de Zangeres Zonder Naam bijvoorbeeld een nummer dat inmiddels als haar belangrijkste prestatie wordt gezien: het liedje *Luister Anita* (1977), geschreven als kritiek op de Amerikaanse anti-LHBTI+-activiste Anita Bryant. Dat deze positie als levensliedzangeres van links niet de enige mogelijke was, bewijst overigens het gelijktijdige werk van Vader Abraham: die vertolkte met liedjes als *Den Uyl is in den olie*, *Het leger der werkelozen* en *Wat doen we met die Arabieren hier* een onmiskenbaar rechts-conservatief geluid.

Kortom: wás de Zangeres Zonder Naam nu wel zo kleurloos en kleinburgerlijk als wel eens gevreesd en beklagd wordt? In feite koos ze in de gepolariseerde jaren zeventig juist partij: voor de gewone mens, die underdog dreigde te worden. Precies voor die mensen dus die in Vader Abrahams *Leger der werkelozen* of *Wat doen we...* weggezet werden. De Zangeres Zonder Naam was geen activiste en ook geen volbloed protestzangeres, maar wel iemand met een uiterst sociaal bewogen oeuvre. Ze wist daarbij prachtig de brug te slaan tussen het oude, op liefdadigheid gebaseerde engagement van sentimentalistische kunst uit de negentiende eeuw en het midden-twintigste-eeuwse activisme. In die rol van bruggenbouwer heeft ze het levenslied onmiskenbaar vernieuwd.

Wie met andere ogen naar het *Brandpunt*-fragment kijkt waarmee dit artikel opende, ziet die rol van sociaal bewogen commentator feitelijk ook terug. Ik speelde namelijk een beetje vals bij het citeren van haar tekst in dat programma, door de regels weg te laten die voorafgingen aan de door mij geciteerde zin.

De Zangeres Zonder Naam zei ook: "Ik zou zeggen: iedere Nederlander is verplicht om te gaan stemmen. Wij zitten wel altijd te kankeren en te mopperen dat niet waar wordt gemaakt wat wij zo graag zouden willen, maar als wij onze stem niet uitbrengen, dan kunnen die partijen ook niet waarmaken wat ze met ons voorhebben." Een niet mis te verstane oproep aan gewone mensen dus om hun politieke lot mee te bepalen.

Met een partijlied de campagne in

De ChristenUnie zingt.

FOTO ANP/JASPER JUIJEN

Met de verkiezingen in aantocht doen politieke partijen er goed aan om een passend lied te regelen dat de campagne melodius kan ondersteunen. Er lijkt de klad te zijn gekomen in de mooie traditie dat congresgangers eensgezind hun in rijm en versvoet verpakte ideale bezingen. Joop den Uyl kende *De Internationale* nog uit zijn hoofd. In opdracht van het PvdA-bestuur schreef Jaap van der Merwe de ode *In de hele wereld is geen Uyl zo mooi als onze Joop*. De SP klampt zich sinds 2010 vast aan het door Bob Fosko op muziek gezette *Blijf niet mokkend aan de kant staan/ Stel een daad en toon je moed/ Laat je woede hand in hand gaan/ Met het goede dat je doet*. In 2006 begaf de ChristenUnie zich in de stembusstrijd met het rapnummer *Stem Rou*, in 2012 gevolgd door de verkiezingssong *Voor de verandering* (met gospelkoor Forever Worship en kinderkoor De Bromvlieg): *Durf jij de toekomst aan/ te doen wat je droomt/ te staan voor wat je lief is/ voor waar je heilig in gelooft*.

Gezochten durven hun bekendheid niet aan te wenden voor het zingen van een lied (met nationale hitpotentie) waarin op slinkse wijze het partijprogramma is verwerkt. Vader Abraham liet Boerenpartij-leider Hendrik Koekoek schitteren in de meezinger *Koekoek, koekoek, Den Uyl moet in de hoek* – hetgeen de populariteit van alle betrokkenen ten goede kwam. Rens Dietz, beheerder van website *campagnemuziek.nl*, gaat met Argus na met welke al dan niet bewerkte nummers de partijen hun voordeel zouden kunnen doen (en welke liedjes minder in aanmerking komen). Hieronder de oogst van een korte brainstormsessie. Geheel vrijblij-

vend natuurlijk, we gaan de partijen niet op kosten jagen.

Forum voor Democratie
Eenvoudige klus: Drukwerk. *Je loog tegen mij, alsof ik een kind was/ Geloof dat je dacht dat ik helemaal blind was/ Maar bons, we komen je halen/ Kijk bons, ziedaar: tribunalen. Beter van niet: Een voor allen van Lange Frans. Geeft een goede indruk van de in de partij levende gevoelens. *Kijk naar de lucht Gepaint-brusht M'n brain rusht Gebrain-washt door TV Krijg geen rust. Ik weet alleen maar Seth Rich was geen Rus Geef officieel zero fucks en geen kut*. Maar meedeinen in de zaal stuit op problemen.*

PvdA/GroenLinks
Waarom *Zeven dagen lang* van Bots niet weer van stal gehaald? Kent iedereen, internationaal succes, geheel in de partijlijn. Maar best mogelijk dat de bandleden daar niet voor voelen, vermoedelijk zijn het meer SP-sympathisanten. En je wilt niet in de positie van het CDA komen. Die partij had veel zin in *De glimlach van een kind* (gezinspartij!), maar daar stak de familie Alberti een stokje voor. Marco Borsato was er op zijn beurt niet van gediend dat de PvdA *Rood* koos als anthem. Henk & Henk van Het Goede Doel verboden Geert Wilders om ooit nog *België* te gebruiken. De politicus leek het een aardig vehikel om de eenwording met Vlaanderen te bombarderen tot nieuw partijstandpunt. **Beter van niet:** *Het Timmermanslied* van Drs P. Geen meezinger maar vooral: Timmerman gooit daarin zijn personeelslid een hamer naar zijn kop.

PVV
Annemieke Ottenhoff uit Breda

heeft al wat voorwerk gedaan. Op de melodie van *Geef mij maar Amsterdam: Geef mij maar PVV, dat is beter dan VVD. Sla je hand in mij en ga met Wilders mee*. Nog even aan sleutelen. Zie YouTube.

SGP
Onze tip aan de nieuwe lijsttrekker Chris Stoffer vraagt enige uitweiding. Het *Nederlands Dagblad* meldde onlangs dat de nummers drie, vier en vijf op de kandidatenlijst baarden dragen. 'In een deel van de achterban is dit omstrede.' Er zijn kerken die mannen met snorren en baarden weren bij doop en avondmaal. Ook kan het in sommige kerken reden zijn om niet te worden toegelaten tot de belijdeniscatechisatie, of niet in aanmerking te komen om ouderling of diaken te worden, laat staan dominee.'

Zo'n stap is een uitdaging. Lied: *Al die willen verkiesbaar wezen, mogen mannen met baarden zijn/ Wouter-Jan, Nathan, André, die hebben baarden, die hebben baarden/ Wouter-Jan, Nathan, André, die hebben baarden, zij bidden mee*.

Belang van Nederland (BVNL)
De partij van huisjesmelker Wybren van Haga leidde tot hoofdbrekens. Psalm 84-1 wellicht? *Hoe liefelijk zijn uw woningen, o Here der heerscharen!*

BBB
Zelf kwam Caroline van der Plas tijdens een lezing aanzetten met *The sound of silence* van Simon & Garfunkel. Engels en iets te filosofisch. Boerenliederen genoeg, waarbij de een, zoals *Ik proat plat* van de Dutch Boys, wellicht geschikt is dan bijvoorbeeld *Zeg boer waar is je vrouw, zeg boer*

waar is je vlooienvrouw. Het lied *Kom niet aan de boeren* van Wimmie en Ekkel zou misschien kunnen (YouTube). Maar de BBB wil niet echt een boerenpartij zijn. De partij is, om Rita Verdonk, inmiddels Haags gemeenteraadslid voor de Groep De Mos, te citeren: "Niet links, niet rechts, maar recht door zee." Ter overweging: *Links/Rechts van Snollebollekes. Naar links! Naar rechts! Nog unne keer! Naar links! Naar rechts! O, wat een feest! Kom op, kom op, kom op, kom op! Doen we nog een rondje? Gezellig!*

Ja21
In een mum van tijd klaar, op de wijs van The Fouryo's *Zeg niet nee uit 1959: Zeg niet nee, nee, nee, nee (2 maal) Als ik vraag om je stem Denk aan Joost, kies voor hem En zeg Ja*.

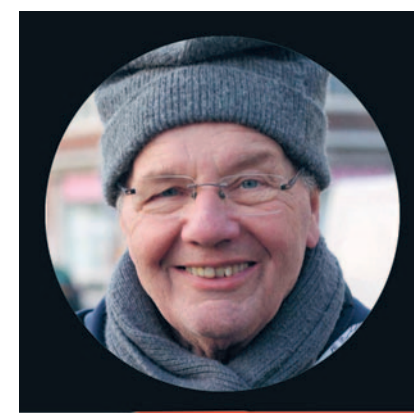
PvdD
Eigenlijk komen alle hartverwarmende dierenliedjes wel in aanmerking. *Twee reebruine ogen* van de Selvera's is een bekeringslied. *En weder ging ter jacht de jager Ontmoette toen een schuwe ree. Hij wilde op dat ed'le dier gaan schieten, Legde an, maar schudde toen van nee.* **Beter van niet:** Alle boerenliederen

En dan had het campagne team van Argus de partij van Pieter Omtzigt nog niet gehad, is het CDA is nog zoekende, kan de SP op het laatste moment nog een voorstelletje gebruiken. Mogelijk komt het team, bestaande uit Rens Dietz, Paul Arnoldussen en Rudie Kagie, nog eens bijeen.

Suggesties: redactie@arguspers.nl

Ontsnappen aan de tangdemocratie

4Zit iedereen nu met de handen in het haar? 'Zal ik op 22 november wel of niet gaan stemmen?' twijfelt Nico Haasbroek, oud-hoofdredacteur van het NOS-Journaal, op Joop.nl. Al zijn 'halve leven' vraagt hij zich af wanneer de overheid de burger eens serieus

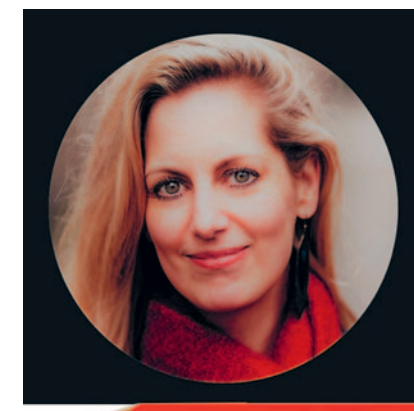

Nico Haasbroek

gaat nemen. Politici smoorde zijn initiatieven voor een betere publieke omroep en voor directe democratie in zijn woonplaats Rotterdam in de kiem. 'Wat een treurigheid, wat een gebrek aan niveau,' verzucht hij.

2De frustratie neemt toe, signaleert Bert Blase, oud-burgemeester van Heerhugowaard en oprichter van Code Oranje, dat de democratie naar de burger moest brengen. Als dat niet gebeurt, voorziet hij 'een clash'. Maar: "Code Oranje heeft besloten niet zelfstandig mee te doen en het Nieuw Sociaal Contract te zien als voertuig tot verandering."

3En Eva Rovers? De historische biografie vond veel weerklank door haar pleidooi (met haar partner David van Reybrouck) voor zogeheten burgerberaden, die de leemten in de

Eva Rovers

democratie moeten vullen. Waarom horen we daar niks meer van? Ze wijst erop dat de Tweede Kamer op 28 juni 'instemde met een natio-

naal burgerberaad klimaat'; over de zorg moet zo'n besluit nog volgen. Liefst dertig gemeenten willen een burgerberaad invoeren, over klimaat tot vuurwerk en afval. "Maar dat is positief nieuws en dat vinden media minder interessant dan rampspoed en conflict," zegt ze. Het is bovendien niet controversieel, dus 'kunnen partijen er zich in verkiezingstijd niet mee onderscheiden'. "Dat verklaart de relatieve stilte."

4En de Groningse rechtsgeleerde Frank Ankersmit? Hij verbijsterde in *Argus* met de melding dat hij eerst verbonden was aan Forum voor Democratie, maar inmiddels de PvdD steunde. En na de recente rel? "Ik hoop dat men daar zal inzien dat de partij een betere naam verdient, want Partij voor de Dieren klinkt kneuterig. Bovendien kunnen ook mensen veel baat hebben bij realisering van de standpunten van de PvdD. Maar als de milieuparagraaf van Omtzigts NSC meevalt, stem ik in november misschien op hem."

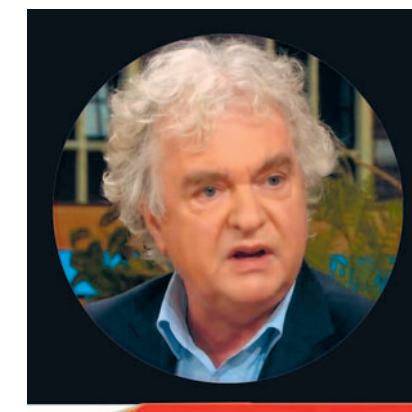
5Herinnert iemand zich 'de profetie van Ed van Thijn'? Op parlement.com rakelt Joop van den Berg, kenner bij uitsteking van de parlementaire geschiedenis, haar op. Als student in Parijs zag de latere minister en burgemeester omstreeks 1960 hoe de Franse 'waaierdemocratie' van de Vierde Republiek een 'tangdemocratie' was geworden. Het gematigde, versplinterde midden werd in de tang genomen tussen het communisme en het rechte populisme van Pierre Poujade. Zo kreeg de autoritaire Charles de Gaulle ruim baan. Van Thijn, bang dat het ook in Nederland die kant op ging, bepleitte een 'penduldemocratie' met wisselende meerderheden, zoals in Engeland of Duitsland.

En tot in 1994, schrijft Van den Berg, was dat in Nederland ook het feitelijke patroon: de confessionele moesten steeds tussen links en rechts hun coalitiepartner kiezen. Maar daarna ontwikkelde zich ook in Nederland een tangdemocratie: gematigde volkspartijen brokkelde af ten koste van versplintering en de opkomst van populistische partijen, rechts en links, die de democratie in de tang namen.

Kreeg Van Thijn zo zijn onheilsplende gelijk? Dat noemt Van den Berg een voorbarige conclusie. We zien juist 'een verbreding van het democratische midden': twee nieuwe partijen mobiliseren met succes de onvrede, zonder daarbij de rechtsstaat op het spel te zetten. BBB speelt immers een 'constructieve rol' en Omtzigts NSC

'vertoont alle trekken van een plaatsvervangende christendemocratie', terwijl het populisme van PVV, FVD en SP tanende is. Zo wordt 'de profetie van Van Thijn' na een halve eeuw alsnog gelogenstraft.

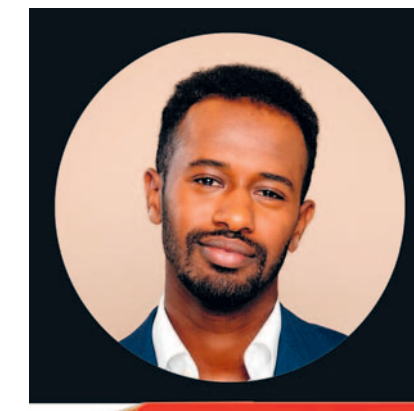
6De Laatste der Politieke Radiocommentatoren, Kees Boonman, signaleert in *Nieuwsweekend* op zijn lijzignasale toon dat Pieter Omtzigt inzake sociale fraude 'een late bekeerling' is: hij drong in de Kamer nog aan op harde bestrijding, toen collega Renske Leijten allang wees op de rampzalige gevolgen daarvan. "Ze zullen bij de SP nog tranen laten dat ze vertrokken is. Ze was een prima lijsttrekker geweest."

Kees Boonman

7Nico Haasbroek twijfelt inmiddels verder: "Misschien stem ik op Timmerfrans." Hij zag de lijstaanvoerder van Verenigd Links bij die 'vervelende jongens' van Op1 (Sven Kockelmann, Tijs van den Brink) en was onder de indruk: "Volkomen rustig en soeverein, niet in vallen trappen. Niks met imago: hij sprak met zijn campagne team af dat hij zelf bepaalt wat hij aantrekt. Noemt de mensen die hij overal in het land ontmoet met naam en toenaam. Heel prettig. Eerder voorspelde Haasbroek op Joop.nl dat links verliest op 22/11. "En er verstandig aan zou doen met de SP en Omtzigt op te trekken. Ga met Omtzigt eten in De Gouden Karper in Hummelo! Dan krijg je corrigerende mailtjes: weet u wel hoe ver Hummelo van Twente is?"

8'Leuk weer van u te horen,' mailt Habtamu de Hoop. Bij de campagne van 2021 volgde Argus dit jongste Kamerlid (25), vondeling uit Ethiopië, oer-Fries, begenadigd kaatser, oud-presentator van *Het Klokhuis*, in zijn strubbelingen met voorlichters die hem angstvallig bewaakten. Hij vindt, met BBB en NSC, dat Nederland buiten de Randstad niet ge-

Habtamu de Hoop

noeg politieke aandacht krijgt, maar herkent zich niet in hun verwijt dat vooral gevestigde partijen als zijn PvdA die buitengebieden verwaarlozen. "Ik probeer wat ik zie in Friesland politiek te vertellen, ik heb er een goed netwerk." Op zijn conductestaat prijken onder meer: het haperende veer naar Ameland, kapotte bruggen in Groningen, een onbewaakte spoorovergang te Rheden. "Het mooiste moment was met buslijn 56 van Deventer naar Borculo, die geschrapt werd. Grote actie gevoerd in alle aanliggende dorpen: lijn gered! Daar ben ik trots op, daar gaat de politiek juist over." Maar toen Argus die bus nam, was hij 56 kilometer lang de enige passagier. Kon het vervoersbedrijf een taxi voor laten rijden! "Dat is de rendementsgedachte," zegt De Hoop streng. "Voor streekbewoners is het vaak: geen bus, geen baan, geen school. Het handhaven van die lijn is het begin van een kantelpunt."

9Habtamu's lijstaanvoerder Timmermans voerde ook actie: in Limburg, waar hij woont, voor behoud van het ziekenhuis te Heerlen. Mooie beelden, dacht zijn team, dat de opzichtig aanwezige tomaten er behendig uit monteerde. De SP protesteerde prompt en team-Timmermans excuseerde zich ijlings dat het filmpje was 'aangepast'. Aangepast?!

10En gaat een voormalig stalinist en DDR-employé als Guus Gonggrijp, thans actief in de Argusstal, stemmen? "Vroegen ze ook toen ik les gaf: meneer, wat stemt u? Antwoord: ik stem niet. Dat vond de schoolleiding heel slecht, tegen kinderen. Dus zei ik de volgende keer: 'Wilders.' Maar dat was nog slechter! Dus tja, wat stemt een politiek dier als ik? Ik denk Partij voor de Dieren, die doet tenminste geen kwaad."

JOHN JANSEN VAN GALEN

Hoe Anne Frank uit het Nietzsche-huis verdween

Onze Zwitserse correspondent ging in het culturele bedevaartsoord Sils-Maria, wereldberoemd door toedoen van filosoof Friedrich Nietzsche, op zoek naar een vaasje van Anne Frank.

door RENÉ ZWAAP

Het is een onwaarschijnlijk duo. Aan de ene kant Friedrich Nietzsche, alias 'de filosoof met de hamer'. De Duitse domineeszoon verklaarde God voor dood en orakelde over de aanstaande heerschappij van het nihilisme, voorbij alle gekende moraal en ethiek. Als vermeend profot fascistische denker werd hij ingelijfd door zowel Hitler als Mussolini, vooral vanwege zijn in 1901 postuum uitgegeven schotschrift *Der Wille zur Macht*, een collage van nagelaten notities, vervaardigd onder auspiciën van zijn rabiaat antisemitische zuster Elisabeth Förster-Nietzsche. Aan de andere kant Anne Frank, het joodse meisje uit Frankfurt met literaire ambities, dat aan den lijve moest ervaren wat het is te leven in een tijd zonder moraal. Ondergedoken op een zolder aan de Amsterdamse Prinsengracht schreef ze haar dagboek, waarmee ze het bekendste gezicht werd van alle zes miljoen joden die op last van het Derde Rijk werden vermoord.

Nietzsche muntte het begrip *Übermensch*, de nazi's degradeerden Anne Frank tot *Untermensch*, en zo stierf ze uitgehongerd en ziek van de tyfus op vijftienjarige leeftijd in Bergen-Belsen. En toch: de twee kwamen postuum bijeen. En wel in Sils-Maria, een lieflijk stadje in de Zwitserse streek Engadin, een paar kilometer verwijderd van het mondaine skioord St. Moritz, in de zuidoostelijke hoek van Zwitserland, niet ver van de Italiaanse grens.

Zowel Nietzsche als Anne Frank verbleef in Sils-Maria. Nietzsche huurde er vanaf 1881 zeven zomers lang een kamer en schreef er zijn hoofdwerk *Also Sprach Zarathustra*, waarvoor hij de inspiratie opdeed tijdens zijn wandeltochten langs de naburige Silvaplansersee. Een puntvormig rotsblok aan de oever van dit azuurblauwe meer, nu bekend als de Zarathustrasteen, markeert de plek waar de filosoof werd bevangen door het idee van 'de eeuwige terugkeer van hetzelfde', dat hij in *Also Sprach Zarathustra* uitwerkte. Het huis in Sils-Maria, waar

Anne Frank, 1936, in de tuin van Villa Laret.

hij met zijn karige pensioen van de Universiteit van Bazel een bescheiden vertrek huurde, doet sinds 1960 dienst als museum. Jaarlijks trekt het Nietzsche-Haus vijfduizend bezoekers, die zich verblijven aan de sobere kamer waar de filosoof probeerde te ontkomen aan de helse hoofdpijnen waardoor hij werd gekweld. Te betreden is het vertrek niet meer – een veiligheidsmaatregel nadat een Nederlandse Nietzsche-bewonderaar, met citaten uit *Also Sprach Zarathustra* op het lijf getatoeëerd, zich spiernaakt in het bed van de filosoof had gevlijd om zich direct aan diens genie te laven. In Nietzsches spoor trok een estafette van kunstenaars naar het niet meer dan vijfhonderd zielen tellende bergdorp, van Mar-

cel Proust tot David Bowie, van Rainer Maria Rilke tot Yehudi Menuhin. Dankzij Nietzsche groeide Sils-Maria uit tot cultureel bedevaartsoord.

Anne Frank verbleef twee zomers in Sils-Maria, in 1935 en 1936, en wel in de vakantievilla van haar Franse tante Olga Spitzer, een nicht van haar vader Otto Frank. Tante Olga, getrouwd met bankier Arthur Spitzer, woonde in Parijs aan de Champs-Élysées en bezat verder in de buurt van Versailles drie *châteaux* met landgoed, alsmede koffieplantages in Zuid-Amerika. Haar echtgenoot sloot zich tijdens de Duitse bezetting aan bij het Franse verzet en werd in 1944 op 72-jarige leeftijd geëxecuteerd. De negentien kamers tellende Villa Laret staat aan een steile rotswand met uitzicht op het Nietzsche-Haus en de imposante Fex-vallei. Madame Spitzer, die door de Franse regering was gedecoreerd vanwege haar steun aan veteranen van de Eerste Wereldoorlog, doneerde de villa na de Tweede Wereldoorlog aan de Universiteit van Genève met de bedoeling dat buitenlandse studenten hier konden verblijven. De universiteit verkocht het kapitale pand echter aan een investeringsgroep die er kamers à twee- tot drieduizend Zwitserse franken per overnachting verhuurde. Inmiddels is het pand weer in particuliere handen overgegaan.

Pal naast de statige oprijlaan naar de villa staat, verborgen in het struikgewas, een vijf meter hoge windsculptuur van lood, van de hand van de Zwitserse kunstenaar Paul Gugelmann, in 1997 geplaatst als herinnering aan Anne Frank. Aan de top van de installatie draaien davidsster, kruis, halve maan en het Yin & Yang-symbool in een harmonische cirkel met de wind mee, aangevuld met de stadssymbolen van Sils-Maria, een zoon en een vis. Eigenlijk had de kunstenaar dit werk, *Sils-Maria, Insel des Friedens. Im Gedenken an Anne Frank*, dat was bedoeld voor de stadskern van Sils-Maria, pal voor het Nietzsche-Huis en het belendende hotel Edelweiss willen plaatsen. Maar het stadsbestuur vreesde naar verluidt dat een monument ter nagedachtenis aan een vermoord joods meisje toeristen uit Duitsland voor het hoofd zou stoten. Vandaar dat werd uitgeweken naar deze alternatieve locatie aan de stadstrand, waar het monument tot anoniem staat opgesteld dat de meeste dagjesmensen het niet opmerken.

In haar dagboek vormt de herinnering aan de vakanties in Sils-Maria voor Anne Frank een bron van hoop. 'Ik verbeeld me nu dat... ik naar Zwitserland ga,' schreef ze woensdag 7 oktober 1942, waarna ze verlekkerd een opsomming maakt van alles dat ze zal kopen van een ruime toelage van haar vader. Op 18 oktober datzelfde jaar dagdroomt ze van een toekomst in Zwitserland waarin ze Schwyzerdütsch heeft geleerd en met haar Zwitserse neef Bernd Elias een elegant kunstschaatsduo vormt dat schittert op het witte doek. Bernd Elias werd na de oorlog onder zijn artiestennaam Buddy Elias daadwerkelijk een komiek op schaatsen voor de *Holiday on Ice-revue*, naast acteur in onder meer de Duitse *Tatort*-serie. Tot zijn dood in 2015 fungeerde hij als voorzitter van het Zwitserse Anne Frank-Fonds in Bazel.

Elias was kritisch over wat er met de nalatenschap van zijn tante Olga in Sils-Maria was gebeurd. Hij had levendige herinneringen aan de zomervakantie die hij met Anne in het berg-

dorp had doorgebracht. Hij vertelde over de bezoeken van de familie aan het naburige Waldhaus, het majestueuze hotel dat als een soort kasteel boven het stadje uit tomt, in 1908 gebouwd op basis van een ontwerp van dezelfde architect die voor Villa Spitzer had getekend. Spelend in de lange gangen van het Waldhaus had hij zich samen met Anne vergaapt aan de beroemde gasten van het hotel, onder wie Thomas Mann en Hermann Hesse.

Nietzsche en Anne Frank kwamen samen toen het Nietzsche-Haus medio jaren negentig werd verblijd met een donatie van een inwonerster van Sils-Maria, winkeliersdochter Tosca Nett-Prevosti, die Anne Frank nog had gekend. Het betrof een grijsblauw vaasje dat ze destijds van Anne Frank had gekregen als herinnering aan hun ontmoeting. Via de kokkin van de Spitzers, die bij de winkel van de ouders van Tosca haar waren betrokken, was de familie ter ore gekomen dat in de villa een meisje verbleef van bijna dezelfde leeftijd als Tosca, dat om een speelkameraadje verlegen zat. Aldus werd Anne Frank enige malen door een chauffeur van de hooggelegen villa naar beneden gebracht om met Tosca te kunnen spelen. Bij hun afscheid in 1936 schonk Anne haar nieuwe vriendinnetje het vaasje, met de woorden 'vergeet mij niet'. Pas in 1997 drong het tot de vrouw door, inmiddels eigenaresse van het viersterrenhotel Post in Sils-Maria, wie 'Aenn', zoals ze haar noemde, in werkelijkheid was geweest. Dat was toen ze in het Nietzsche-Haus twee foto's van een lachende Anne in de tuin van villa Laret zag. Daarop besloot Tosca Annes vaasje, dat ze tot dan toe als haar persoonlijke geluksbrenger had gekoesterd, af te staan aan het Nietzsche-Haus.

Het vaasje van Anne Frank kreeg een ereplek in het museum. Het stond volgens beschrijvingen pal onder een portret van Thomas Mann, de grote literator die Anne in het Waldhaus bewonderend had gadeslagen. Maar bij een recent bezoek aan het Nietzsche-Haus, september 2023, ontbreekt van het vaasje elk spoor. Ook de foto's van Anne Frank en het gememoreerde tuinmeubilair van Villa Laret zijn niet te zien. Navraag bij curator Peter Villwock van het Nietzsche-Haus leert dat het vaasje in de opslag van het museum is beland, samen met de andere Anne Frank-memorabilia. De stukken zijn bestemd voor een nog te bouwen nieuw museum in Sils-Maria, gewijd aan de geschiedenis van

Het vaasje van Anne Frank.

de regio, aldus de curator. "Maar dat kan nog wel enige jaren duren. Hier in Zwitserland gaan de zaken niet zo snel." Helemaal niet als rekening wordt gehouden met de uitslag van een plaatselijk referendum in 1978, waarbij het stemvolk beschikte dat er de eerste honderd jaar een absoluut bouwverbod in deze contreien geldt.

Zou die verkondiging van de komst van het nieuwe museum alleen maar zijn bedoeld als een doekje voor het bloeden voor het bezoek uit Nederland dat tevergeefs voor het vaasje van Anne Frank hierheen was gekomen? Tijdens de avonddis in het restaurant van het Waldhaus meldt zich hoteldirecteur Claudio Dietrich, tevens *Gemeindevicepresident* van de gemeente Sils, bij onze tafel. Hij toont zich verbaasd als hij hoort van de voorgenomen bouw van een nieuw museum. Het gemeentebestuur blijkt van niets te weten. De voorzichtige conclusie luidt dat Anne Frank om dubieuze redenen uit het Nietzsche-Haus is verwijderd, net zoals de gedoneerde villa van haar tante tegen alle afspraken in werd verpatst en het beeld ter herinnering aan Anne Frank zo verdekt werd opgesteld aan een doorgangsweg dat geen hond het opmerkt.

Wat zou Friedrich Nietzsche zelf hebben gevonden van deze chirurgische ingreep in de tentoonstelling? De filosoof maakte er geen

geheim van dat hij walgde van de *verfluchte Antisemiterei* van zijn vroegere muzikale idool Richard Wagner, als ook van zijn zuster en haar echtgenoot Bernard Förster, die naar Paraguay emigreerden om daar hun Arische droomkolonie Nueva Germania te stichten. Toen Förster daar de hand aan zichzelf sloeg, keerde Elisabeth met hangende pootjes terug en ontfermde ze zich over haar geleidelijk aan waanzinnig wordende broer.

In Nietzsches *Jenseits von Gut und Böse* heten joden 'zonder enige twijfel het sterkste, taaieste en zuiverste ras, dat nu in Europa leeft'. Als Nietzsche al een hekel had aan een volk, dan was het wel het Duitse, dat hij omschreef als een *beklagenswert deraisonnable Rasse*. Het feit dat Hitler zo wegliep met Nietzsche, wekt vooral de verdenking dat de Führer geen woord van hem had gelezen, behalve de titel van *Der Wille zur Macht*. Hij had het volledige werk wel in bezit, want Mussolini gaf Hitler in 1943 een luxeeditie van de hele serie cadeau, in kalfsleer en met goudopdruk, als dank voor zijn spectaculaire bevrijding uit gevangenschap door de SS.

Probleem bij Nietzsche is dat bijna alles in zijn werk voor meerdere uitleg vatbaar is. In de aanloop naar zijn fatale geestelijke ineenstorting in 1889 in Turijn werd dat er niet beter op. In het creatieve vagevuur waarin hij was beland, werd zijn filosofie geestelijk dynamiet, zoals hij het zelf noemde, maar vooral ook een duister woud van zo gevaarlijk mogelijk verwoorde paradoxen en tegenspraken, waar de meest uiteenlopende denominaties iets van hun gading konden vinden. Juist doordat Nietzsche door toedoen van zijn op geld en roem beluste zuster postuum werd genazificeerd, was de aanwezigheid van Anne Frank in de Nietzsche-expositie een extreem waardevol contrapunt. In haar kamer in een verzorgingstehuis in Sils-Maria wacht de inmiddels 93-jarige Tosca Nett-Prevosti nog altijd gespannen op de wederkomst van haar vaasje.

In het Waldhaus zelf mag dan wel prominent het portret van jodenhater Richard Wagner hangen en ieder najaar een Nietzsche-colloquium worden gehouden (thema dit jaar: *Wie leben wir mit dem Nihilismus?*), in dit al sinds vijf generaties door één familie bestierde hotel wordt intussen ook alle eer bewezen aan de talrijke prominente joodse gasten die hier in de loop der decennia neerstreken. De lijst varieert van Albert Einstein, regisseur Max Reinhardt, dirigent Otto Klemperer en schilder Max Liebermann tot dichter Paul Celan. Recordhouder overnachtingen in het hotel is de half-joodse en zeer linkse filosoof en socioloog Theodor W. Adorno, die in de jaren vijftig en zestig al zijn verjaardagen vierde in Sils-Maria en in totaal 420 nachten in het Waldhaus verbleef. Op zijn wandelingen door het Fextal toog Adorno in het voetspoor van de door hem diep vereerde Nietzsche.

Bij deze imposante rij namen kan ook die van Arnon Grunberg worden gevoegd, die al twee keer in het Waldhaus verbleef voor een voordracht. In zijn *Volkskrant*-column van 29 juli 2020 wijdde de schrijver warme woorden aan het hotel. Hoe hij erbij kwam om de ruim 3000 vierkante meter beslaande villa van de tante van Anne Frank in Sils-Maria te omschrijven als 'een huisje', blijft een van de mysteries van de literatuur.

Villa Laret anno 2023.

Het Nietzsche-Haus.

‘Ik had het niet anders moeten doen’

Theo Loevendie (93) is een musicus met een driedovoudige carrière: hij manifesteerde zich als jazzklarinetist met zijn Theo Loevendie Consort, doceerde compositie aan drie conservatoria en componeerde ‘klassieke’ eigentijdse orkestmuziek en de opera’s *Naima* (1985), *Gassir the Hero* (1991), *Esmée* (1995) *Johnny & Jones* (2001) en *The Rise of Spinoza* (2018). Voor kleinere stukken bedacht hij de genreaanduiding ‘operina’. Internationaal beroemd werd hij met *Six Turkish Folk Poems* (1977), voor vrouwenstem en zeven instrumenten, waarvan de nieuwe orkestversie nu bij het Koninklijk Concertgebouworkest de wereldpremière krijgt.

door KASPER JANSEN

Klassiek, eigentijds, jazz? Theo Loevendie, woonachtig pal achter het Concertgebouw in Amsterdam: “Daarom heb ik een biografie geschreven, *Memoires van een componist*. Mijn leven valt niet eenvoudig samen te vatten. Ik kom uit een heel volks milieu in de Amsterdamse Kinkerbuurt. De normale weg voor iemand van de betere stand bestond niet voor mij. Er was veel toeval, maar muziek was altijd een drijfveer. Straatmuzikanten hadden een waanzinnige aantrekkingskracht op mij, als jongetje van vijf ging ik achter de muziek aan. Ik keek naar draaiorgels, hoe die muziek maakten met die ponskaarten.

Toen ik een jaar of acht was, begon de onderwijzer te praten over Johann Sebastian Bach. Mijn moeder had nog nooit van Johann Sebastian Bach gehoord, en een vader had ik niet. Het was een toverspreuk, ik wist niet eens dat hij een gewoon mens is geweest. Die onderwijzer, meneer Können, van Oostenrijkse afkomst, sleepte mij naar orgelconcerten in de Westerkerk. Daar kwam die muziek op mij af. Zeer monumentaal, dat orgel. Ik was nog nooit in een kerk geweest.

Meneer Können zei tegen mijn moeder: je moet met hem naar het conservatorium gaan. Daar was Willem Andriessen directeur. Op het spreekuur zag ik voornamelijk meisjes uit de betere stand. Ik kreeg het meteen benauwd, dacht:

Theo Loevendie: “Mijn liefde voor Bach heeft me enorm geholpen.”

hier pas ik niet, en zei tegen mijn moeder: het wordt heel lang wachten, laten we maar weggaan. Op mijn 25ste ben ik teruggekomen. In de tussenjaren wilde ik een piano, maar daar was geen geld voor. Het mondorgel bleef over. Het jaar daarop, ik was negen of tien, wilde ik een blokfluit en liet ik ook andere kinderen spelen. Fantasieën in de stijl van Bach, de onderwijzer was zo bezeten van wat ik overeind haalde, dat ik met medeleerlingen concerten op school mocht geven. Heel primitief natuurlijk. Hij liep opgewonden heen en weer: ‘Net Bach, net Bach!’

Dat was het allereerste begin. Ik wist nog niet dat tegelijkertijd zingen en blokfluitspelen later avant-gardistisch zou worden. Ik had behoefte aan meerstemmigheid. Het duurde heel lang voor ik de beschikking had over een piano. Na de oorlog kreeg ik een klarinet in bruikleen, mijn eerste echte instrument. Ik luisterde naar de radio. Ik zocht Bach op en botste op Strawinsky en Bartók. Voor iemand zonder vooroordelen op dat gebied was die twintigste-eeuwse muziek heel spannend. Dat Bach centraal stond, is wel heel

mijn leven zo gebleven.

Door al die opleidingen die ik heb gevolgd, vanaf 1955 compositie op het Amsterdams Conservatorium, heb ik die enorme achterstand kunnen inhalen en anderen weer kunnen onderrichten. Ik heb aan drie conservatoria gedoceerd: in Rotterdam, Den Haag en Amsterdam. Die invloed van Bach is nooit meer weggegaan en ik heb de hele muziekgeschiedenis na Bach langzaam aan ontdekt. Ik wil geen kwaad woord spreken over Beethoven, Mozart, Haydn. Ik ben een grote bewonderaar van Haydn, omdat hij zoveel anderen heeft beïnvloed. De klassieke vormen en stijl zijn door hem ontwikkeld. Ik voel ook veel verwantschap met hem, hij speelde als jongen blokfluit op straat om geld te verdienen en kwam uiteindelijk terecht in de hoogste kringen, bij de familie Esterhazy, hij schreef opera’s en maakte concertreizen naar Engeland.

Hoe komt het dat ik zo bezeten was van muziek? Men weet dat muzikale aanleg erfelijk is, besmettelijk, zoals generatie op generatie in de familie Bach. Van mijn vaderskant zaten veel mensen in de muziek, met de genen van mijn

grootmoeder. In haar familie, oorspronkelijk uit België en Noord-Brabant, waren veel beroepsmusici, fluitisten en hoboïsten.

Ik ben op een rare manier in de jazz terechtgekomen. Behalve mijn afkomst waren de Tweede Wereldoorlog en het verbod om naar de radio te luisteren negatieve factoren. In 1945 werd alles anders: Amerikaanse marsmuziek, jazz, Glenn Miller. Ik begreep dat dat een plaats kon hebben naast Bach, ik heb nooit hiërarchisch gedacht. De vraag was alleen: wat vind ik interessant? Ik heb in de jazz een enorme ontwikkeling doorgemaakt; Glenn Miller met zijn dansorkest, klarinetist Benny Goodman, die ook Mozart speelde, bebop, zwarte musici, Charlie Parker, Miles Davis, Dizzy Gillespie, Thelonious Monk, dat waren mijn idolen.

Sociaal lag de jazz mij meer, ik kende geen mensen uit de klassieke muziek, dat waren de deftige mensen uit de buurt waar ik nu woon. Er waren grote klassenverschillen. In de jazz bestaan geen halfgoden of hiërarchie. Dat is het aardse dat mij aantrok. Maar het aardse is ook niet helemaal afwezig bij Bach. Als je Bach of andere kanjers leert kennen, merk je dat er gevoel voor humor aanwezig is.

Ik heb in nachtclubs gespeeld, commercieel werk, het waren mijn eerste professionele ervaringen. Heel bepalend was dat mijn boezemvriend Nedly Elstak, van Surinaamse afkomst, een engagement had in Turkije. Hij wilde dat ik daar naartoe kwam, bij een orkest van zeven man, ik als achtste. Met geleend geld ging ik erheen. Na vier maanden was ik te duur. Op de terugweg, per boot, had ik een ontmoeting met een Turkse, Jale, met een universitaire opleiding in de rechten achter de rug. Hoofddoekjes waren in die tijd van Atatürk verboden, dat is nu geheel anders. We waren 25 jaar getrouwd, we kregen twee dochters.

Ik had haar aanvankelijk niets te bieden. Ik voelde me in de eerste plaats componist. Jale zei dat ik een beurs moest aanvragen. Ik werd binnengehaald op het conservatorium; Ru Otto was mijn klarinetleraar, de oerconservatieve Ernest Mulder mijn compositieleeraar, contrapunt, harmonie. Hij vond dat de muziek vanaf Debussy totaal in de afgrond was terechtgekomen. Ik was inmiddels 25, 26, dus dat had op mij geen invloed meer, dan is dat soort conservatisme niet meer van belang. Ik liet het maar zo. Hij werkte academisch op zeer hoog niveau en dat

was op zich positief, want het gaf me houvast. Tot en met achtstemmig contrapunt heb ik gedaan.

Terwijl de Notenkraakers, die ongeveer mijn leeftijd hadden, furor maakten, was ik archaische technieken aan het beoefenen. Ik kon daarmee mijn denken over muziek verder ontwikkelen. De liefde voor Bach hielp daar enorm bij. Als ik terugkijk: ik had het niet anders moeten doen. Ik liet me nauwelijks meeslepen door de waan van de dag. Ik heb de Notenkraakers welwillend bekeken, maar ik was zeker van mijn zaak. Ik moet de indruk hebben gevestigd dat ik een behoudend type was, maar ik wist mijn weg nog niet.

Tegen mijn veertigste maakte ik muziek die persoonlijker is. Zoals de *Six Turkish Folk Poems*, helemaal los van Peter Schat, Jan van Vlijmen en consorten. Qua public relations was het zelfmoord, niemand sprak of verstond Turks. Ik had een sterke band met die eenvoudige boerenteksten van vier regels, kwatrijnen zijn het. Het was meteen een doorslaand succes, zelfs in het buitenland werd ik erover aangesproken.

De première in 1977 was in de Kleine Zaal van het Concertgebouw, bij het Asko onder leiding van Reinbert de Leeuw en met Dorothy Dorow als soliste. Het was het chicste podium voor zoiets buitenlandssigs. Ik voelde me geen vreemde eend in de bijt. Maar je kunt ook zeggen: ik was overall een vreemde eend, ook in de Kinkerbuurt. Mijn liefde voor klassieke muziek was daar een geheim. Zonder educatie had ik daar al een antenne voor kwaliteit. In een genre

Theo Loevendie viert zijn 93ste verjaardag op het terras van café Welling met gitarist Maarten van der Grinten, saxofonist Yuri Honing en hoboïst Han de Vries. FOTO'S BERT NIENHUIS

waarin ik niet thuis was. Ik spleet niet, ik bracht samen, ik ging van het een naar het ander om verwantschappen te tonen.”

Dat theatrale werk heeft altijd een sociaal-maatschappelijke thematiek en betrokkenheid. Loevendie: “Bij mij geen rechtstreekse politieke stellingnamen. *Naima* was abstract, iedereen kan erin zien wat hij wil. Tekstschrijver Lodewijk de Boer vond dat de revolutie onairen moesten winnen. Maar revoluties eten hun eigen kinderen

op. Het was een groot succes, er waren op straat mensen die me terriepen.

Dat het Koninklijk Concertgebouworkest mij nu vroeg om de *Six Turkish Folk Poems* voor groot orkest te orkestreren, leek mij een krankzinnig idee. Het waren heel delicate stukken. Ik heb het toch gedaan, je hoeft niet voortdurend het koper laten te laten schetteren en het geheel krijgt nu meer dramatiek. Het was veel werk. Ik haalde de tijdslimiet dankzij Wil-

bert Bultink, een briljante leerling van mij.”

Kon. Concertgebouworkest met Polly Leech (mezzosopraan) o.l.v. Bas Wiegers: **Theo Loevendie/Wilbert Bultink:** *Six Turkish Folkpoems* (wereldpremière orkestversie), **Leo Smit:** *Silhouetten*; **Ravel:** *Shéhérazade* en *Ma Mère l'Oye*. 12, 13 okt. (13 okt. ook met Flexio van Loevendie. Concertgebouw Amsterdam. **NPO Klassiek:** 15 okt. 14 uur.

Slangenbezweerder

Tot diep in de jaren zeventig genoot de latere componist Theo Loevendie uitsluitend bekendheid in zijn hoedanigheid van jazzsaxofonist. Eind jaren vijftig maakte hij bij de Vara-radio het programma *Romance in Jazz*, waarvoor hij 65 stukken componeerde. Hij musiceerde in de Boy Edgar Big Band, begon het Theo Loevendie Consort en verwierf internationale faam met een kwartet dat zijn naam droeg (met Hans Dulfer op tenorsax, Arjen Gorter bas, Martin van Duynhoven drums). Hij was nog van de bebop-generatie, ging steeds vrijer spelen en ontwikkelde een geheel eigen stijl die niet beantwoordde aan de kenmerken waaraan de toenmalige avant-garde in de Europese geïmproviseerde muziek voldeed. Slagwerker John Engels noemde hem ‘een universele vogel’, breed georiënteerd en voor bijna alles enthousiast te maken.

Zijn eerste inkomen als jazzmusicus verdiende hij in 1951 met drie geestverwanten in het huisorkest van nachtclub Trocadero aan het Amster-

damse Thorbeckeplein. “Na een maand zei de baas van die tent: ‘Jongens, houden jullie er alsjeblieft mee op. Onze business floreert totaal niet bij het soort muziek dat jullie maken.’ Dat was een enorme teleurstelling voor ons. Het werk lag niet voor het oprapen. Voor jazzmusici zat er in die tijd weinig anders op dan in een nachtclub spelen. ‘Sorry,’ zei de eigenaar, ‘maar onze animerdames doen hun best om het de heren naar de zin te maken en dan beginnen jullie daar onbegrijpelijke muziek doorheen te toeteren. Jullie jagen ons publiek weg in plaats van dat jullie klanten naar binnen lokken.’ De meiden die daar werkten, hadden me een bijnaam gegeven: de slangenbezweerder.”

De vriendschap en samenwerking met trompettist en componist Nedly Elstak (1931-1989) was van doorslaggevende invloed. “We woonden vlak bij elkaar, hij in de Tweede Helmersstraat, ik aan de Jacob van Lennepkade. Door Nedly ben ik altsax erbij gaan doen, want klarinet en trompet,

dat klinkt niet samen. Talloze nachten brachten we pratend door, vaak tot half zes ‘s morgens, meestal over muziek. Soms hadden we hier en daar een schnabbeltje. Het was vreselijk armoedig.” In 1953 voegde Loevendie zich in Turkije bij het nachtcluborkest waarvan Elstak lid was. Terug in Amsterdam leverde het musiceren net genoeg op om van te leven, al brak in 1957 ‘een ontzettend idealistische periode’ aan toen Loevendie en Elstak met hun eigen kwintet zeven avonden per week speelden in het pas geopende Bohemia aan de Looiersgracht. “In het begin kwam er geen hond, maar geleidelijk kwamen er meer bezoekers, van wie een groot aantal later naam zou maken als dichter, schrijver of beeldend kunstenaar. We speelden voor die tijd behoorlijk progressieve muziek.”

Vanaf dat moment was er geen weg terug. Theo Loevendie had zijn bestemming bereikt.

RUDIE KAGIE

Op 12 oktober verschijnt Paul Gellings' autobiografische roman *Terug naar de Stichtstraat*. Een fragment.

door PAUL GELLINGS

Heel bijzonder aan mevrouw Rodrigues was dat ze alles van iedereen in de Stichtstraat wist. Ik hoor mijn moeder nog altijd zeggen: "Dat moet je aan mevrouw Rodrigues vragen. Die kent half Amsterdam."

Wat niet betekende dat ze over andere buurtbewoners kletste of oordeelde. Als bewoonster van het eerste uur had ze alleen in korte tijd veel kennis weten te vergaren, en iedereen nam haar zelfs bij een vluchtige ontmoeting op de stoep meteen in vertrouwen. Ze wist wie familie van wie was, wie met wie ruzie had, waar de één werkte, wat de ander voor bedrijf bezat, en de dag waarop Chris Bloemhart in de Stichtstraat kwam wonen, bleek zij hem al te kennen. Ze zou er op een dag met mijn moeder over spreken in raadselachtige bewoordingen.

Iets over een tragische geschiedenis. En een strafblad. Er was een verband met de oorlog, maar dat is niet zo opmerkelijk. De oorlog was nooit ver weg in de Stichtstraat. Veel eerste bewoners waren overlevenden; aan hun moordenaars, beulen, foute burens en politie ontsnapt. Zo ook Chris Bloemhart, al was hij ondanks alles wat hij Maud, mij en zichzelf later zou wijsmaken allesbehalve een eerste bewoner.

Hij behoorde tot die volwassenen die in de bezettingstijd een vintje waren kwijtgeraakt en sindsdien scheef zwommen. De Duitsers waren allang weg uit Amsterdam, de spoken nog niet. Zelfs meneer Rodrigues heb ik een keer 's nachts horen bulderen. Ik dacht eerst dat het op straat gebeurde, maar het was dichterbij, kwam door de muur mijn slaapkamer binnen. Ik was tegelijk verbijsterd en verstijfd van angst, maar groot genoeg al om mijn ouders niet te roepen.

De volgende dag vroeg ik aan mevrouw Rodrigues of ik me niet had vergist. Had ik het misschien gedroomd?

Nee, nee, meneer Rodrigues was juist degene die had gedroomd! Hij had weer in zijn duikboot gezeten, en zij had hem niet wakker kunnen krijgen, zo vertrouwd was ze me vrolijk toe. Gebeurde wel vaker, met die duikboot. Had hij overdag geen last van, integendeel. Helemaal begrijpen deed ik dit niet. Wel wist ik inmiddels dat je naar kon dromen als je nare dingen had meegemaakt, en duikboten vond ik

De oorlog was nooit ver weg in de Stichtstraat

eng. Opgesloten zitten was al geen pretje, maar onder water leek me dat helemaal een nachtmerrie.

Stillere getuigen waren de officierspetten die meneer Rodrigues had bewaard. Eén met een donkerbruin speldje uit de tijd dat hij kapitein was, één met een goudkleurig speldje na zijn bevordering tot majoor. Beide beeldden de Nederlandse leeuw af met het duistere zinnetje: *Je maintiendrai*.

Later zal ik ontdekken dat hij een belangrijke Engelandvaarder is geweest. Eind jaren negentig kreeg ik een groepsportret uit 1944 onder ogen. De foto is gemaakt voor de Londense sociëteit Oranjehaven, een toevluchtsoord voor Engelandvaarders. Prinses Juliana en prins Bernhard staan er ook op, in de voorste gelederen, net als meneer Rodrigues, nota bene pal achter koningin Wilhelmina en haar dochter Juliana.

Uit duizenden te herkennen, kapeinspet op het hoofd, zijn lachje – natuurlijk, de overwinning was nabij! Vervuld van trots werd ik erin gezogen en ik vroeg me af of onze oude buurman nog leefde, of meneer en mevrouw Rodrigues nog leefden.

Theoretisch was dat eind jaren negentig best mogelijk. Mijn ouders waren toen in de zeventig. Ik stelde me zo voor dat meneer en mevrouw Rodrigues op dat moment kwieke tachtigers waren. Maar mijn ouders konden het me niet vertellen. Ze hadden hen na onze verhuizing naar het oosten nog maar één keer opgezocht in de Prinses Irenestraat in het 'andere' Zuid, waar onze oude burens zich rond 1970 hadden gevestigd. Daarna was het contact verwaterd.

En voor ik het wist, waren we alweer vele tientallen jaren verder, in een andere eeuw, een ander millennium, en leek de kans op een weerzien met deze onvergetelijke buurman en buurvrouw voorgoed verkeken. Ja, lang ben ik ervan uitgegaan dat meneer en mevrouw Rodrigues er niet meer waren. Jammer: mevrouw Rodrigues had me vast meer kunnen vertellen over wat ze ooit in bedekte termen had beschreven als het 'tragische verleden' van Chris Bloemhart.

Op mijn tekentafel ligt een foto van meneer Rodrigues. Mijn vader zal hem begin jaren zeventig gemaakt hebben, tijdens het bezoek dat mijn moeder

en hij toen aan de Prinses Irenestraat hebben gebracht. Meneer Rodrigues draagt een leesbril. Zijn ravenzwarte haar is grijs geworden. Het vlokt over zijn slapen. Hij oogt minder verzorgd dan de strakke militair en Engelandvaarder van weleer. Hij staat daar lachend met een papegaai op de schouder, die een pinda uit zijn hand pikt. Ik heb er een houtskooltekening van gemaakt, levendiger dan de foto van mijn vader.

Een tijdlang hebben mijn broer en ik met die officierspetten van meneer Rodrigues mogen spelen. Al zakken ze steeds over onze oren, we dragen ze hele dagen achtereen, ook als we zitten te tekenen, puzzelen of met heel andere dingen bezig zijn dan met het krijgsgedoe. Mijn broer kapitein, ik majoor. Meneer Rodrigues heeft zijn petten nooit teruggevraagd. Ze zijn met ons meeverhuisd naar het oosten van het land en daar vergeten te midden van speelgoed en andere kinderparafernalia, dat wil zeggen: opgelost in iets wat ik niet anders kan benoemen dan als tijd.

Hoe sommige dingen verdwijnen, is feitelijk een raadsel. Een combinatie van onachtzaamheid en geheugenverlies, lijkt het wel, een chemische verbinding, zo'n bijtend goedje dat alles gaandeweg verteert: al die autootjes, treintjes, stripboeken en bladen, ingebonden jaargangen van de *Donald Duck*.

Afgezien van die twee petten waren er in huize Rodrigues meer legerattributen. In de slaapkamer stond een klein kanon op wielen dat grote indruk op me maakte en waar ik graag mee speelde. Een replica weliswaar, maar destijds zag ik zo meneer Rodrigues zijn loop richten op de kop van de Stichtstraat en Duitsers en Russen van ons erf knallen.

Geen replica's waren de revolver en het pistool die op een middag op het tafeltje met de kristallen karaffen lagen te glimmen. Wat deden die daar? Waarschijnlijk had ik gevraagd of ik ze mocht zien, en mevrouw Rodrigues weigerde me zelden iets.

De wapens waren ongeladen, wat me teleurstelde. "Zijn er geen kogels bij?"

Waarop mevrouw Rodrigues me zonder blikken of blozen een schoenendoos met patronen liet zien. Op mijn voorstel de wapens te laden om op vervelende mensen te gaan schieten, gooide ze haar

Meneer Rodrigues temidden van Wilhelmina en Juliana in Londen.

FOTO'S PRIVÉCOLLECTIE

hoofd in haar nek en gaf een schreeuw van de lach. "Jij bent ook een mooie, zeg! Zal je moeder leuk vinden."

Ook meneer Rodrigues moest lachen toen hij even later thuiskwam en van zijn vrouw te horen kreeg wat voor 'snode plannen' ik had. Maar helemaal afwijzend stond hij er niet tegenover. Hij grijnsde zoals alleen hij dat kon: "We krijgen ze wel op een dag, stripboeken en bladen, ingebonden jaargangen van de *Donald Duck*."

Ik wist niet precies wie hij bedoelde, maar ik moest onmiddellijk denken aan rotjongetjes die mij op straat achtervolgden en mijn ouders belachelijk maakten met rare stemmetjes en uitgestoken tongen. Het kanon op de slaapkamer, die ik vrijelijk mocht betreden, richtte ik stevast op de Theodorusschool in de Roerstraat. Het is het jaar waarin we les kregen – of wat ervoor doorging – van een meester die bier dronk in de klas en de sterke jongens ophitste tegen de zwakke.

Ik zie de kanonskogel de voorgevel van het gebouw met zijn kleine gevangenisachtige ruitjes in stukken scheuren en onze meester in een roos van bloed tegen de vlakte slaan.

Onbegrijpelijk dat meneer en mevrouw Rodrigues ons nooit iets over Engeland en de oorlog hebben verteld. Met koningin Wilhelmina, Juliana en Bernhard op de foto...

Maar misschien dachten ze dat kinderen niet geïnteresseerd waren

in geschiedenis. Of ze hadden goede redenen dit alles te vergeten. Hij in elk geval. Duikboten. Gevangen onder water.

Toch kreeg ik op een woensdagmiddag na het tv-kijken een verhaal te horen dat ik nooit zou vergeten – en waar jaren later ook nog eens het silhouet van Chris Bloemhart doorheen zou schemeren. De moeder van mevrouw Rodrigues, mevrouw Heertje, was er de aanleiding toe. Eens in de zoveel tijd kwam ze bij haar dochter op bezoek, wat visite werd genoemd.

Een aparte dame, die oude moeder. Ze praat met een kraakstem, een heks, maar dan niet al te slim. Ze kleedt zich altijd keurig voor de gelegenheid: in een donkerblauw mantelpakje met een wit kanten bloes eronder. Op haar hoofd een hoedje afgezoomd met hetzelfde kant in de vorm van bloemen, net een slagroomtaart. Die middag staan mevrouw Rodrigues en ik voor het raam en zien haar in de Stichtstraat verschijnen met de handgreep van haar paraplu op dat hoedje, om het voor wegwaaien te behoeden.

"Ja ja, ze heeft weer wat nodig," mompelt mevrouw Rodrigues met een kneepje in mijn elleboog.

"Wat dan?"

"M'n kolen zijn op," zei ze vorige week. Brutaal, hè."

Ze loopt naar de deur terwijl ze een verontwaardigd lachje uitstoot. "Wat vind jij daar nou van?"

Daar vraagt ze me wat. Het lijkt me wel raar om mevrouw Heertje in haar blauwe mantelpakje en haar witte kant met een zak kolen te zien sjouwen. Dat gebeurt ook niet. We drinken thee met krakelingen, waarbij mevrouw Rodrigues een briefje van vijftientig en een van tien gulden naast haar moeders thee legt, met een knipoogje naar mij.

"Dank je wel, Lucia," zegt mevrouw Heertje en stopt het geld in één snelle beweging in haar tas.

Mijn moeder belt aan. Ze is net thuisgekomen uit de stad en heeft van ons dienstmeisje Sylvia gehoord dat ik weer bij de buurvrouw zit. Ook zij krijgt een kop thee met een krakeling. Mevrouw Rodrigues negeert mijn moeders chagrijn op haar eigen montere manier, gemoeidelijk pratend, lachend, en op zeker moment raakt mijn moeder met haar moeder aan de praat. Ze heeft dat deftige toontje dat ze altijd heeft als ze met 'nette' mensen in gesprek is, en dan vraag ik me af of ze mijn moeder nog wel is.

Ik kan me niet meer herinneren waar het over gaat, maar ineens hoor ik mevrouw Heertje eruit flappen: "Mijn dochter, die is inmiddels veertig."

Weer knijpt mevrouw Rodrigues in mijn elleboog. "Ook nog mijn leeftijd aan iedereen hier verklappen!"

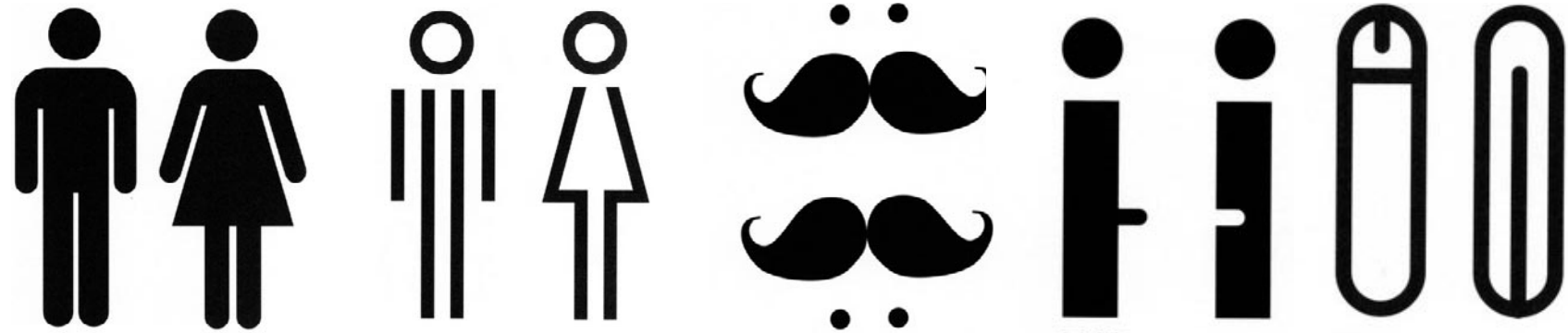
Toch wijkt die lichte spot ook nu niet van haar gezicht. Visite. Nog steeds heeft dat woord voor mij de smaak van thee en krakelingen, en hangt er het witte was omheen van een hoedje met gebloemd kant. Tegenwoordig hoor je het

nog maar zelden. Je gaat bij anderen op de koffie, de borrel of je eet samen, ellebogen en flessen wijn op tafel.

Nadat onze moeders zijn vertrokken, zijn we weer onder ons, en vertelt mevrouw Rodrigues me het oorlogsverhaal dat me altijd zal bijblijven. Kolen nogmaals. Die moest ze op een avond gaan stelen uit een kelder in de Trompenburgstraat. Dat deed ze dan maar als gehoorzaam jong meisje, al mocht je na achten niet meer over straat. En zij al helemaal niet. Er werd op haar moeder en op haar gejaagd, en ze moesten zich verstoppen, een verstopperij dat tot mijn verbeelding spreekt. Geholpen door de duisternis was het haar gelukt via een raam vlak boven de stoep naar binnen te glijden en even later had ze zich naar buiten gewurmd met een volle jutezak, die ze op de bagagedrager van haar fiets laadde. Waarop ze de schrik van haar leven kreeg. Al die tijd had daar een Duitse soldaat staan toekijken. Met zijn staaflantaarn scheen hij eerst in haar gezicht, toen op de fiets. Maar hij zei niets. Hij nam de fiets en de kolen ook niet in beslag, kneep alleen zijn lippen samen, gaf haar vervolgens met geheven kin te kennen dat ze beter snel kon verdwijnen.

Een vermakelijke anekdote, zoals mevrouw Rodrigues erover praat, kattenkwaad, meer niet.

Paul Gellings: *Terug naar de Stichtstraat*, Passage, € 19.50

De 'Helveticaman en -vrouw' uit 1974.

Montreal, Olympisch park. ONTWERP PIERRE-YVES PELLETIER, RAYMOND BELLEMARE.

Parijs, brasserie.

Italië.

Ibiza.

Mannen hier, vrouwen daar

U heeft gierend hoge nood, zoekt in toemende paniek een toilet in de uitspanning waar u vertoeft. En vanaf dat moment bent u overgeleverd aan het talent van grafisch vormgevers. Die mogen u zonder aarzeling of omwegen de snelste weg wijzen naar de plaats van verlossing.

Over beeldoplossingen die creatieve designers voor dat universele probleem uitdachten, gaat het boekje *Koppeltokens*, waarmee grafisch vormgever Koos Staal na een loopbaan van bijna een halve eeuw een mooi vormgegeven punt achter zet. Nou ja, een komma eigenlijk, want Staal kan het niet laten en blijft bezig met projecten die hem lol verschaffen.

Koos Staal is in de mediasector geen onbekende. Restylede meer dan honderd dag- en weekbladen

in binnen- en buitenland, naast tal van andere opdrachtgevers, won prijzen en werd in grafische kringen ook bekend (in zijn maatschap Staal & Duiker Ontwerpers) met een jaarlijks doorwrocht vormgegeven kalender die naar vrienden en zakenrelaties ging. Meerdere door Staal ontworpen boeken kwamen door de jaren heen in de selectie van *De Best Verzorgde Boeken*.

En nu is daar dat boekje over pictogrammen voor toiletzoekers. Staal zelf: "*Koppeltokens* gaat over de beeldtaal van m/v-pictogrammen. Met de toename van genderneutrale toiletten zullen veel van deze m/v-tekens verdwijnen en vervangen worden door nieuwe tekens. Vandaar deze bloemlezing die de vormenrijkdom laat zien van de simpele boodschap: mannen hier, vrouwen daar." En: "*Koppeltokens* gaat ook over het nut en het

plezier van grafische vormgeving. Het laat zien dat ontwerpen niet voorspelbaar of eenduidig is en toont aan dat de kracht van grafische vormgeving, en ook alle andere ontwerpdisciplines, is dat elk "probleem" op vele manieren opgelost kan worden."

Staal smeekte een paar jaar geleden vrienden, bekenden, relaties en familie, om – waar ook ter wereld – foto's te maken van opvallende toiletwijzers. Dat resulteerde in een amusant boek met een kleine tweehonderd m/v-koppels, gerubriceerd in twaalf thema's. Te beginnen met het in 1974 (een jaar voor Koos Staal het vak in ging) 'oer-pictogram', ontworpen door de American Association of Graphic Arts (Roger Cook en Don Shanoski). Stap een willekeurige bouwmarkt binnen en zoek plakplaatjes voor op toiletdeuren en u

stuit gegarandeerd op de 'Helveticaman en -vrouw'. Wie vervolgens het boekje doorbladert (op het toilet?) weet één ding zeker: vanaf dat moment kan nooit meer onbevange een toilet worden genaderd zonder het pictogram te 'proeven'. Hoe hoog de nood ook is.

THEO DERSJANT

Boekhandel; Groningen en Boomker, Haren. Of via koppeltokens@gmail.com. € 20

Koos Staal:
Koppeltokens
Te koop/te bestellen bij: Boekhandel Donner, Rotterdam; Van Someren & Ten Bosch Boekverkopers, Zutphen; Godert Walter

'Degeen die verzen schrijft, moet een dichter wezen'

Om wat bij te verdienen schreef Harry Mulisch (1927-2010) in de eerste helft van de jaren vijftig een tijdje poëzierecensies voor het *Haarlems Dagblad*, *De Groene Amsterdammer* en *Het Parool*. De jeugdige Haarlemse schrijver had meteen beet: het waren de jaren waarin de Vijftigers de poëzie domineerden met hun experimentele taal. De naoorlogse nieuwe tijd vroeg om nieuwe vormen, en die werden direct luidruchtig bejubeld. In de inleiding van het boekje *Huiskamerlyriek en atoompoëten*, waarin voor het eerst de tien poëzierecensies van Mulisch zijn gebundeld, schrijft bezorger en groepie Marita Mathijssen hoe opvallend het is dat de twintiger al feilloos wist welke dichters 'de tijd zouden gaan overleven' en welke niet. Maar het is waarachtig geen kunst om te zien dat Lucebert en Gerrit Achterberg van een andere orde zijn dan Nico Verhoeven of Michel van der Plas.

Opvallender dan die vaststelling is de observatie dat Mulisch zó ijverig is met indelen en definiëren (zijn de experimentelen experimenteel of wezenlijk een voortzetting van de traditie met andere middelen?), dat hij aan het bespreken van de dichters nauwelijks toekomt. Hij citeert weinig, te zeer in beslag genomen door

zijn eigen gedachten. Soms moet hij zijn toevlucht nemen tot een bedroevende cirkelredenering: 'Degeen die verzen schrijft, moet een dichter wezen (...) Men ervaart het, of men ervaart het niet.'

Grappig is dat hij Remco Camperts werk 'erg jong' noemt, 'maar toch zeer charmant'. Hij was toen zelf 25, en maar twee jaar ouder dan de besproken dichter. Je hoeft poëzie niet te begrijpen om haar toch te verstaan, betoogt hij meermalen, maar hij kan dat niet helder toelichten.

Niet om de poëzie te leren kennen is dit boekje aan te bevelen, maar om te zien dat zelfs Mulisch ooit niet zeker van zijn zaak was. Verdornd: een zoekende Mulisch. Dát is de reden dat hij deze stukjes nooit gebundeld heeft. Hij plagieert zijn eertijdse stadgenoot Bomans als hij in 1954 de wel erg snel gecanoniseerde Vijftigers kapittelt: 'Zij zouden graag miskend willen zijn. Dit wordt echter miskend. En men is nu getuige van het enigszins potsierlijke schouwspel, dat zij zich gedragen *alsof* zij miskend zijn.'

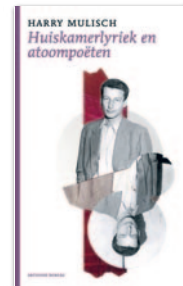
Dat zou een vervelend trekje van de dichtersbent blijven. Toen Gerrit Komrij in 1979 in zijn vermaarde bloemlezing niet die verzen van de Vijftigers koos die zij zelf zouden willen, liepen Lucebert en co zelfs naar de rechter (vergeefs). En hoe kinderachtig Gerrit Kouwenaar

zijn hele leven kon zijn (snorremans was al te leurgesteld wanneer hij in een restaurant niet werd herkend), is uitvoerig te boek gesteld door Anna Enquist en later Arjen Fortuin in zijn onlangs verschenen biografie.

Mulisch bewonderde Lucebert en Achterberg, en ging tekeer tegen Nico Verhoeven: 'Nico Verhoeven bedoelt het zonder twijfel goed. Maar misschien is niets funester voor de kunst dan de goede bedoeling.'

Je hebt dichters die liever thuisblijven, en dichters die liever het avontuur opzoeken. De jonge Mulisch had een duidelijke voorkeur, die door een ander verlangen werd overvleugeld. Zelf schrijven.

ARJAN PETERS

Harry Mulisch: *Huiskamerlyriek en atoompoëten*
Artistiek Bureau (250 exemplaren), € 25

'Hofdame Blösch' werpt telkens weer onbruikbare stiértjes

Koe is bepaald geen aantrekkelijke titel voor het boek dat in 1983 als *Blösch* in Zürich verscheen. Blösch verwijst naar de gelijknamige roze, vlekkeloze koe van het Simmentaler ras uit de stal van boer Knuchel uit Innerwald (kanton Bern). De ruim vierhonderd bladzijden over een koe, melk, bloed, een behoudend Zwitsers bergdorp, een boerengezin, een Spaanse gastarbeider en een slachthuis werden door enthousiaste Zwitserse lezers in collectieve herkenning omarmd en bekroond. Orde en rust, geraniums en witte wijn, traditie boven modernisme, de fundamentele waaraan de echte Zwitser zich vastklampt, komen even ruim aan bod als de sociale geslotenheid, de xenofobie die 'anderen' buitensluit en het harde leven van de immigrant.

Van buitenstaanders dulden de Helveten weinig kritiek, maar ze kunnen wel wegwijnen als hun eigen schrijvers de samenleving op de korrel nemen, onder wie landbouwmancier Jeremias Gotthelf, maar ook Max Frisch en Friedrich Dürrenmatt. De film *Pane e Chocolate* van de Italiaanse regisseur Franco Brusati (1974), over de discriminatie van een Italiaanse ober op zoek naar het Zwitsers economisch paradijs, werd in Zwitserland slechts door een kleine groep realisten gewaardeerd. De meerderheid vond het een schandalige en ondankbare reactie op de Zwitserse gastvrijheid. Bijna vijftig jaar later staat de film nog bekend als dé internationale vernedering van de conservatieve kantonbewoners.

Buiten de grenzen viel *Blösch*, het debuut van de Zwitserse taaldocent en toneelschrijver Beat Sterchi, in een zwart gat, ook nadat de Amerikaanse uitgever Random House in 1990 besloot een vertaling op de markt te brengen. Een jaar later waagde de Arbeiderspers zich aan een Nederlandse vertaling (van de voortreffelijke W. Hansen). Ook toen duurde het weer even voordat critici *Koe* vergeleken met Günter Grass' *Blechtrommel* en *Moby Dick* van Herman Melville, met een meesterwerk kortom; een magnifiek kunststuk dat de mondiale problematiek rond milieu en vleeseters, dieren mishandeling en ethiek, migratie en discriminatie haarscherp onder de loep neemt. Al die jaren voordat *Koe* een succes werd stonden de kranten vol van vegetarische ant-

Koe Blösch behoorde tot het Simmentaler ras.

woorden op het fenomeen biefstuk en over de gezondheidsrisico's die carnivoren liepen. Maar voor een roman over dit onderwerp was de tijd nog niet rijp. Dat uitgeverij Atlas Contact het boek opnieuw uitbrengt nu de discussies over CO₂-uitstoot door de veestapel en de discriminerende gevolgen van migratie in hevigheid toenemen, lijkt dan ook een goede timing.

We maken kennis met de dorpsbewoners, die in de originele tekst Berns dialect spreken, maar van dat dialect blijft in vertaling weinig over. Dat is jammer, want lokaal taalgebruik is sterk sfeerbepalend. We volgen het lot van de gastarbeider Ambrosio uit La Coruña, die in de jaren zestig, zonder een woord Duits te spreken, wordt ingehuurd om de koeien van boer Knuchel te helpen melken. De andere hoofdrolspeler is 'Hofdame Blösch', de lastige, steeds weer onbruikbare stiértjes werpende hoofdkoe. Zowel Ambrosio als de hofdame zal eindigen in een stadsabattoir, als instrumenten binnen het uitbuitende systeem van de industriële vleesproductie.

Maar daar gaat veel aan vooraf. Slagerszoon Sterchi weet de liefde van de boer voor zijn veestapel meeslepend op te schrijven. 'Flora had geen kolossale uier die nutteloos op de grond heen en weer slingerde en waar geen emmer onder paste; zij had een fijn en stevig uiertje; aan de puntgave memmen ervan had Knuchel gelijkmatig trekkend eerst kruiselings en toen nog verrassend lang aan de voorste zijn vingers bont en blauw gemolken.' Knuchel wil de dieren aaien, knuffelen, toespreken en denkt er niet aan het melken te automatiseren.

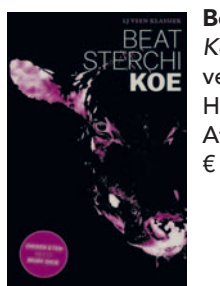

Beat Sterchi, auteur en slagerszoon.

Sterchi confronteert zijn lezers met onbekende taal uit 'handboeken dierenlachten', een beetje zoals Marieke Lucas Rijneveld dat over boerderijleven doet in *Mijn lieve gunsteling*. Hij wordt echt heel goed als hij de chaos op de werkvloer tot leven laat komen door een opgefokte, soms obscene taal te gebruiken en steeds een ander aan het woord te laten, waardoor stress, onderlinge na-ijver en bestaansleegheid voelbaar worden. Een laborant van het veterinair hospitaal vraagt om een nog kloppend hart van een kalf, maar kan niet zeggen waarvoor het gebruikt wordt.

Sterchi refereert aan de historische *Chicago Stock Yards*, waar arbeider Buri ooit werkzaam was en waar hij een been verloor. 'Het wordt al even erg in Zwitserland met al die buitenlanders als in Chicago met de zwarten,' beweert Buri, die ervan overtuigd is dat 'zwarten' in Chicago gekookte testikels eten. De koe zal altijd haar hoeven tot bloedens toe op de stenen slijten om de wereld van melk te voorzien om daarna bij het vuil te worden gezet als de productiviteit afneemt. Wie nog twijfelde raakt geen vlees meer aan na *Koe*.

MARK BLAISSÉ

Beat Sterchi:
Koe
vertaling W. Hansen, Atlas Contact, € 24,99

Een omstreden Mozart-opera

Cosi fan tutte (1790) van Mozart was lange tijd een van de meest omstreden titels in het operarepertoire. Beethoven, die zelf geen relaties met vrouwen had, ergerde zich aan het schijnbaar frivole verhaal over een weddenschap die uitmond in vreemdgaan en een tijdelijke partnerruil van twee verliefde stellen. Beethoven vond de opera met zijn twijfel aan ware liefde immoreel. Goethe bewonderde Mozart als componist, maar had allerlei technische bezwaren tegen het libretto van Lorenzo da Ponte, de gevierde tekstschrijver van *Don Giovanni* en *Le nozze di Figaro*. Anderen vonden het werk van Da Ponte niet op het niveau van Mozart en Wagner wees zelfs Mozarts muziek fel af.

Pas de laatste decennia, vooral na de dramatische Brusselse voorstelling in 1984 van regisseur Luc Bondy en decorontwerper Karl Ernst Herrmann, wordt de treurig stemmende boodschap van *Cosi* steeds breder ten volle onderkend. Aan het slot, als uitkomt dat de gelieven elkaar willens en wetens hebben bedrogen, staan daar vier totaal ontredderde jongelui die beseffen dat ware en standvastige liefde niet bestaat en dat ze binnen luttele uren zichzelf voor de rest van hun leven alle illusies daaromtrent hebben ontnomen.

Het Orkest van de Achttiende

Eeuw komt onder leiding van de Nederlands-Sri Lankaanse dirigent Manoj Kamps met een serie nieuwe semi-scènische voorstellingen van *Cosi fan tutte* in de regie van Lisenka Heijboer Castanon. Willem Bruls is de dramaturg en Kevin Pieterse ontwerpt de kostuums. Katharine Dain is Fiordiligi, Josy Santos is Dorabella, Linard Vrielink is Ferrando, Drew Santini is Guglielmo, Henk Neven is Don Alfonso en Claron McFadden is Despina.

KASPER JANSEN

Orkest van de Achttiende
Euw: *Cosi fan tutte*; 12 okt. De Vereniging Nijmegen; 13 okt. Amare Den Haag; 14 okt. De Doelen Rotterdam; 17 okt. Concertgebouw Amsterdam; 18 okt. Tivoli/Vredenburg Utrecht.

Gambon sterft na het eten van een ei

Wie eenmaal acteur Michael Gambon heeft gezien, bijvoorbeeld in *The singing detective*, herkent hem daarna in één oogopslag. Gambon overleed op 28 september, drie weken voor zijn 83ste verjaardag. In *Page eight* sterft hij ook, aanmerkelijk jonger, na het verorberen van een gebakken ei.

Hij is in deze BBC-film uit 2011 een topfiguur bij de Britse inlichtingendienst MI5, de baas van

Michael Gambon in *Page Eight*.

zestiger Johnny Worricker, gespeeld door Bill Nighy: charmeur, gentleman, kunstverzamelaar en analist bij de geheime dienst. Apolitiek, vindt hij zelf, maar hij is wel gewetensvol. Mooi en nog geestig ook, wat confronterend voor de oudere kijker.

Kwestie: Worricker komt in het bezit van een dossier waaruit blijkt dat de premier weet van de martelingen van terrorismeverdachten in diverse Amerikaanse kampen in het buitenland. Terwijl de Britse premier zich van de domme hield. Wat hiermee te doen? En dan heeft hij plots ook nog een leuke nieuwe buurvrouw, betrokken bij de Palestijnse strijd. Toeval?

Terzijde: In een overigens lovende bespreking in de *Sunday Telegraph* van elf jaar geleden schreef John Preston ongetwijfeld uit eigen ervaring dat de regisseur van de film, David Hare, overgevoelig is voor kritiek. ‘Alleen al op humanitaire gronden zou iedereen die iets van Hare beoordeelt, voorzichtig te werk moeten gaan.’ Als wijze les citeert hij Kingsley Amis: ‘Een slechte recensie kan je lunch bederven, maar niet je diner.’

Allemaal even Brits: de film, de recensie, het citaat. Genieten.

PAUL ARNOLDUSSEN

Page eight op Netflix.

Een heftige romance

De 79-jarige Brit de Jong wordt begin 2022 van haar fiets gereden door een onoplettende automobilist. Ze heeft een driedubbele enkelbreuk en moet maanden stilzitten. Dat stelt haar in staat de belofte in te lossen die ze heeft gedaan aan het sterfbed van haar vrouw: de Italiaanse Linda Igafu. Brit en Linda zijn tot begin jaren tachtig allebei getrouwd met een man. Ze hebben samen vijf zonen. Beiden zijn ze actief in de vrouwenbeweging.

MIRJAM BARTELSMAN

Brit de Jong: De aanslag op Radio Donna. Te koop via Island Boekhandel, Westersstraat 15, 1015LT Amsterdam. € 22

Zoogdier

De hele wereld wordt gemanaged door reptielen, aldus de visie door een bruinbewalmde loop van een niet eens zo kleine excentrieke groep, waarvan de leden jaren eerder al eens vielen

voor fabels over kosmonauten en hun goden en die nooit officieel krankzinnig zijn verklaard, zij stemmen soms Thierry en dat is uiteraard behoorlijk gek, maar in dit land dus niet verboden,

terwijl zij zelf ook heel gewoon een zoogdier zijn... De oorzaak schuilt wellicht in hun reptielenbrein.

Boekendames

Bouquiniste is van oorsprong de benaming voor iedere handelaar in *vieux papiers* – zeg maar ‘bejaard papier’, wat beter is dan ‘oud papier’ – en in boeken die wat minder waard zijn: boekjes. Tegenwoordig wordt bouquiniste vrijwel exclusief gebruikt voor een zpp’er die zijn papier aanbiedt op de kade van de Seine in Parijs. Een boekzoeker die zijn stalletje frequenteert, is een bouquineur. In het Frans ‘bouquineert’ hij. En als hij een zij is, dan heet zij een *bouquineuse*.

Voor een vrouwelijke bouquiniste lijkt geen apart woord te bestaan. Ik dacht aan *bouquinrière*, maar dat bleek een bijvoeglijk

Haar oogopslag is dan dodelijk.

Charles Dodeman, bouquiniste maar ook romancier, heeft in *Le long de quais* (1922) als enige de bevrouwing van de boekenstalletjes in kaart gebracht. Er waren toen 203 bouquinistes. Voor de vrouwen onder hen heeft hij drie aanduidingen: 43 stalletjes worden beheerd door een *Dame* (gehuwde vrouw), 14 door een *Dlle* (ongehuwde vrouw, demoiselle), en 22 door een *Vve* (een veuve, weduwe – vandaar waarschijnlijk die vele zwarte kledij). In totaal dus 79 vrouwelijke bouquinistes, 40 procent van alle boekenstalletjes.

In de prentkunst zien we vrouwen vooral als cliënte van de prenthandelaren. Ze zoeken decoraties voor aan de muur. Bij de boekenstalletjes verdiepen ze zich nooit in een boek. Ze flanereren of laten hun hondje uit, terwijl de hond van de bouquineur geduldig zit te wachten tot baasje heeft afgerekend. Het decor van de stalletjes is ook geschikt om vrouwelijk schoon te etaleren. Er zijn foto’s van de broodmagere Twiggy bij een boekenstal met een dik boek: Coco Chanel liet er een nieuwe creatie vastleggen; en op een oude kleurenlitho laat autofabrikant Renault een elegante dame op de kade uit het nieuwste koetsmodel stappen.

naamwoord te zijn. De vrouwelijke bouquiniste heeft blijkbaar alleen een ander lidwoord: *une* bouquiniste. Op oude prentbriefkaarten van de bouquinistes zijn ze vaak te zien en lijken ze traditioneel gekleed te gaan: een lange, vaak zwarte jurk, bijpassende sombere schoudermantel, en bij warm weer een hoed. Meestal doen zij het werk, terwijl hun boekenman op een stoeltje zit te lezen of te slapen.

Charles Dodeman zat nooit te slapen. Hij zag op de kades ‘het leger van Aphrodite, op jacht naar het betere wild’. ‘Het lijkt erop,’ schrijft hij, ‘dat ze de boekjes inkijken, maar vanuit hun ooghoeken bestuderen ze de *bouquineurs*. Zodra ze hun prooi ruiken, slaan ze hem eenvoudig aan de haak.’

ED SCHILDERS

Levenswijsheid van een jongen

Eenvoud en virtuositeit gaan vaak uitstekend samen. Het bewijs levert *Nature Boy*, het lied waaraan Nat King Cole (1919-1965) 75 jaar geleden zijn doorbraak als zanger dankte. Twee maanden stond hij nummer één in de Amerikaanse hitparade, van de single met de simpele ballade werden meer dan een miljoen exemplaren verkocht. *There was a boy/ a very strange enchanted boy/ they say he wandered very far/ over land and sea*. Het mysterieuze joch dat van ver kwam, laat anderen delen in de levenswijsheid die hij tijdens zijn omzwervingen opdeed. Zijn belangrijkste les: het mooiste dat je in het leven kan overkomen, is liefde geven en terugkrijgen. Inhoudelijk misschien wat aan de schrale kant voor een wereldsucces, maar daar staat een bezwerende verteltrant in de bijbehorende melodie tegenover.

Toen Cole in de herfst van 1947 tekst en muziek voor het eerst onder ogen kreeg, wist hij meteen dat hij iets bijzonders in handen had. Na afloop van een optreden in het Lincoln Theater in Los Angeles had een haveloze man – haar tot op zijn schouders, baard, gescheurede regenjas, blootsvoets in sandalen – een vergeefse poging ondernomen om de kleedkamer van de zanger te betreden. Hij liet twee beduimelde A4’tjes achter en vertrok zonder achterlating van zijn adres. Toen Cole besloot het nummer op de plaat te zetten, werd het nog een heel gedoe om de mysterieuze tekst- en toondichter op te sporen. Uiteindelijk lukte het om hem te traceren in New York, waar hij volgens eigen zeggen bij het beste hotel van de stad was ingetrokken: een bankje in Central Park.

Als naam gaf hij op eden abbez (zonder hoofdletters); pas later werd bekend dat hij in werkelijkheid George Alexander Aberle heette en in 1908 was geboren. Hij bestudeerde oosterse filosofie, hield zichzelf met rauwe groente, fruit en noten op de been en beweerde aan drie dollar per week genoeg te hebben om van te leven. Geleidelijk groeide hij uit tot een cultfiguur, die door zijn uiterlijk en leefwijze de hippiebeweging zou inspireren.

De songtitel verwees naar de *Nature Boys*, in de jaren veertig een subcultuur in Los Angeles die ‘de natuurmens’ idealiseerde (onder invloed van de Duitse *Wandervogel*-beweging) en waarbij Aberle zich had aangesloten. Toen hij in 1995 bij een auto-ongeluk om het leven kwam, had hij dankzij de rechten

eden abbez en Nat King Cole.

van zijn bekendste lied (en een reeks minder bekende nummers) een aanzienlijk fortuin verworven. En dat terwijl hij altijd de helft van de royalty’s schonk aan mensen die het geld beter konden gebruiken dan hij.

Gevraagd waarom hij Nat King Cole had uitgekozen om zijn zang te vertolken, verwees hij naar de strofe ‘*While we spoke of many things... fools and kings*’. Zijn voorkeur ging uit naar een zwarte zanger, wiens populariteit een tegenwicht aan het racisme kon bieden. Over dat maatschappelijk venijn had Aberle trouwens geheel eigen gedachten: ‘Sommige blanke mensen haten sommige zwarte mensen, sommige zwarte mensen houden van sommige blanke mensen. Racisme heeft niet met ras te maken, *it’s an issue of lovers and haters*.’

Miles Davis had succes met een instrumentale versie van *Nature Boy*, Frank Sinatra zong het, Sarah Vaughan, Donovan, wie niet? Tony Bennett en Lady Gaga zetten in 2014 een duetversie op de plaat. *Nature Boy* is van onverwoestbare kwaliteit gebleken. Misschien is dat wel de reden dat zoveel liedjes over de liefde gaan: dat thema is van alle tijden en veroudert nooit.

RUDIE KAGIE

Claron McFadden

FOTO MODE RECORDS

Het lijden van Roosevelt

Het was voorpaginanieuws. 'Koning probeert hotdog en vraagt om meer,' meldde *The New York Times* van 12 juni 1939. Een dag eerder waren koning George VI van Engeland en zijn echtgenote Elizabeth door president Roosevelt en diens echtgenote Eleanor uitgenodigd voor een informele picknick in hun cottage in Hyde Park, New York. De hotdogs werden op een zilveren schaal gepresenteerd, maar van papieren borden gegeten. Eleanor en Henrietta Nesbitt, kokkin van het Witte Huis, waren tijdens de *Great Depression* voorstanders van karige maaltijden zonder fratsen, maar mét een boodschap. Eleanor was trots als een tweegangenmaaltijd niet meer had gekost dan zevenenhalve cent. In Washington werd er over het Witte Huis-eten geroddeld.

Nesbitt stond erom bekend dat zij op een klungelige manier grijs, doorgekookt, waterig eten klaarmaakte. Als je op het Witte Huis werd uitgenodigd, kon je maar beter van tevoren iets eten. Ernest Hemingway dineerde er in 1937 en beschreef in een brief het ergste voedsel dat hij ooit kreeg voorgezet: regenwatersoep, gevolgd door rubberen inktvis, sla en als nage-recht een cake, geschenk van een bewonderaar van de president.

President Roosevelt, die wel degelijk van lekker eten hield – eend, kreeft, asperges, schildpad, steaks, room en kaviaar – leed onder kokkin Nesbitt, wier menu-

voorstellen altijd door Eleanor werden goedgekeurd. Vroeg hij om hete koffie, dan kreeg hij ijshee. De broccoli waar hij niet van hield vond hij regelmatig op zijn bord. Nesbitts attractie was een oven-schotel van zoete aardappel met marshmallows en spaghetti met gekookte worteltjes. Eleanor vertelde haar klagende echtgenoot dat er wel degelijk verzoeken om recepten uit de keuken van het Witte Huis binnenkwamen. Commentaar van de president: stuur vooral Nesbitts recept voor zwezerik op, dan houden die verzoeken vanzelf op.

Ik verdenk Eleanor en Henrietta ervan het brein achter de hotdogs voor de koning te zijn. Koning George at twee hotdogs uit het vuistje en dronk er bier bij. Een van de gasten verklapte dat Elizabeth vroeg hoe ze zo'n hotdog moest eten. De president antwoordde: "Heel eenvoudig: je stopt hem in je mond en blijft duwen tot ie op is." Elizabeth at haar hotdog met vork en mes.

De overgrootvader van Jill Biden, Gaetano Giacoppo, emigreerde vanuit Sicilië naar Amerika. Het favoriete gerecht van Joe Biden blijkt *Angel Hair Pomodoro* te zijn. Angel hair is heel erg dunne spaghetti, hier onder de naam *capellini* te koop van de merken De Cecco en Barilla. De Biden-tomatensaus komt uit blik. Mijn voorkeur gaat uit naar polpo, fijne tomatenpulp van het merk Muti (van AH).

Henrietta Nesbitt

FOTO DULUTH PUBLIC LIBRARY

Een recept voor twee personen. (Italianen zijn matige gebruikers van tomatensaus bij pasta. Biden wil heel veel tomatensaus.)

200 g capellini
1 of 2 blikken tomatenpulp
2 tenen knoflook, fijngehakt
scheutje olijfolie
zout
klein beetje suiker
8 basilicumblaadjes, in reepjes
gescheurd
geraspte Parmezaanse kaas

Verwarm de tomaten met de knoflook, scheutje olijfolie, zout en wat suiker. Kook intussen de capellini gaar en giet af. Verdeel de capellini over de borden. Schep de saus erop. Bestrooi met basilicum en kaas.

ANNE SCHEEPMAKER

Heup

Toen ik nog jong was, 75 of zo iets, vroeg ik me vaak af waarom oude mensen altijd vallen. Nu ik zelf oud ben, ben ik erachter: we vallen omdat we oud zijn. Een paar maanden geleden, op de tennisbaan, sloeg Hans Ree volkomen onverwacht een cross forehand die ik nog makkelijk dacht te bereiken. Dat deed ik ook, ik kwam zelfs achter de bal, maar zodra deze mijn racket had verlaten, ging er iets mis. Ik begon langzaam voorover te hellen. Niet doen, dacht ik nog, maar wat eenmaal in beweging was gezet, bleek niet te stoppen en terwijl ik in razende vaart het gravel dicht-

KLEIN GELUK

bij zag komen, kon ik alleen nog maar denken hoe de schade te beperken. Het viel mee, een blauwe heup, maar mijn lesje geleerd, niet al te enthousiast meer achter de bal aanrennen. Dat was in mei.

Het vervolg kwam in september, op de avond van de presentatie van het prachtboek *Amsterdam in bijna 80 boeken* in de OBA aan het IJ. Het begon ermee dat toen mijn geliefde mijn overhemd stond te strijken, het strijkijzer ontplofte en vlamvatte, maar door daadkrachtig ingrijpen van de strijkster bleef de schade beperkt. Niet veel later stapte ik op de Ceintuurbaan uit de 12. Mannetje groen, dus betrad ik de zebra richting metro, maar op de eerste streep al begon het mannetje te knippen, waarna de trambestuurder op zijn bel trapte en de tram optrok. Achterwaarts wegspringend struikelde ik over de halte, die vervolgens in vliegende vaart dichterbij kwam. Het viel mee, een blauwe heup, maar lesje geleerd: zo lang de tram er staat niet oversteken.

Een paar dagen terug stapte ik op het Rokin uit de 24. Op de halte wachtte ik netjes tot de tram voorbij zou zijn, waarop de bestuurder me maande dat hij pas verder ging als ik was overgestoken.

GUUS LUIJTERS

TER VEILING

Met de dit kinderkoffieserviesje zijn we beland in de afdeling curiosa. Van **Melitta**, daterend uit de jaren zestig. Afgaand op de bijgeleverde doos bestemd voor pakweg zeven- tot twaalfjarigen, volk dat helemaal niet van koffie houdt, maar wat doet het ertoe. Compleet met koffiekannet, melkkannetje, suikerpotje, drie kopjes en schoteltjes en een filter, allemaal van porselein. Plus een minihandleiding 'voor kleine huisvrouwen', een opscheplepeltje en kijk nou, piepkleine filterzakjes. Bod op 6 oktober 15 euro. Sluiting 17 oktober 21.23 uur. Caratwiki.com, zoekterm koffieserviesje Melitta.